

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

Romana Rašková

IV. ročník – prezenční studium

obor: Učitelství pro 1. stupeň základní školy

**SROVNÁNÍ ÚROVNĚ VYJADŘOVACÍCH SCHOPNOSTÍ A SLOVNÍ
ZÁSoby DĚTÍ PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU A ŽÁKŮ
2. a 5. ROČNÍKU ZÁKLADNÍ ŠKOLY**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí práce: Mgr. Jana Bartoňová

OLOMOUC 2011

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jsem jen uvedených pramenů a literatury.

Ve Vávrovicích dne 4. 4. 2011

.....

Děkuji paní magistře Janě Bartoňové za odborné rady, metodickou pomoc, trpělivý a vstřícný přístup při zpracování diplomové práce.

Obsah

I. TEORETICKÁ ČÁST	9
1 ZMĚNY V KURIKULÁRNÍCH DOKUMENTECH	9
1.1 RÁMCOVÝ VZDĚLÁVACÍ PROGRAM PRO ZÁKLADNÍ VZDĚLÁVÁNÍ	9
1.1.1 KLÍČOVÉ KOMPETENCE	10
1.2 ŠKOLNÍ VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY	10
1.3 VZDĚLÁVACÍ OBLASTI	10
1.3.1 JAZYK A JAZYKOVÁ KOMUNIKACE	11
1.4 PRŮŘEZOVÁ TÉMATA	12
2 PSYCHOLOGICKÉ ZVLÁŠTNOSTI DĚTÍ PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU	
A MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU	14
2.1 OBDOBÍ PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU	14
2.1.1 TYPICKÉ ZNAKY DÍTĚTE PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU	14
2.1.2 MOTORICKÝ VÝVOJ DÍTĚTE PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU	15
2.1.3 VÝVOJ POZNÁVACÍCH PROCESŮ DÍTĚTE PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU	15
2.1.4 CHARAKTERISTICKÁ ČINNOST DÍTĚTE PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU	17
2.2 OBDOBÍ MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU	18
2.2.1 TYPICKÉ ZNAKY DÍTĚTE MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU	18
2.2.2 TĚLESNÉ ZMĚNY A MOTORICKÝ VÝVOJ DÍTĚTE MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU	19
2.2.3 VÝVOJ POZNÁVACÍCH PROCESŮ DÍTĚTE MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU	19
2.2.4 CHARAKTERISTICKÁ ČINNOST DÍTĚTE MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU	21
3 SLOVNÍ ZÁSoba	22
3.1 NAUKA O SLOVNÍ ZÁSobĚ JAKO SOUČÁST JAZYKOVĚDY	23
3.2 SLOVO JAKO PŘEDMĚT LEXIKOLOGIE, DEFINICE SLOVA	25

3.3 SAMOSTATNOST SLOVA	27
3.4 SLOŽENÍ SLOVNÍ ZÁSoby	27
3.5 SYSTÉM SLOVNÍ ZÁSoby	29
3.6 FREKVENCE SLOV	31
3.7 ČESKÝ NÁRODNÍ JAZYK	31
3.7.1 VRSTVY VE SLOVNÍ ZÁSobĚ	32
3.7.1.1 SPISOVNÝ JAZYK A SLOVA SPISOVNÁ	34
3.7.1.2 SLOVA NESpISOVNÁ	35
3.7.1.3 SLOVA VYDĚLENÁ PODLE PŮVODU	36
3.7.1.4 SLOVA Z HLEDISKA DOBOVÉHO	38
3.7.1.5 SLOVA PODLE FREKVENCE UŽITÍ	39
3.7.1.6 SLOVA PODLE EXPRESIVITY	39
3.7.1.7 SLOVA Z HLEDISKA SLOHOVÉHO	40
3.8 OBOHACOVÁNÍ SLOVNÍ ZÁSoby	41
3.8.1 ZÁKLADNÍ PROSTŘEDKY OBOHACOVÁNÍ SLOVNÍ	41
ZÁSoby	41
3.8.1.1 TVOŘENÍ SLOV	41
3.8.1.2 PŘEJÍMÁNÍ SLOV Z CIZÍCH JAZYKŮ	44
3.8.1.3 PŘEJÍMÁNÍ Z ÚTVARŮ NÁRODNÍHO JAZYKA	45
JINÝCH NEŽ SPISOVNÝCH	45
3.8.1.4 PŘENÁŠENÍ VÝZNAMU	45
3.8.1.5 TVOŘENÍ POJMENOVÁNÍ VÍCESLOVNÝCH	45
II. PRAKTICKÁ ČÁST	46
1 ÚVOD	46
1.1 CHARAKTERISTIKA VZORKU PRO SBĚR DAT	46
1.2 METODOLOGIE PRŮZKUMU	47
1.2.1 DOTAZNÍK	47
1.2.2 ROZHOVOR	48
1.3 KONSTRUKCE DOTAZNÍKU PRO ŽÁKY	48
1.4 STANOVENÍ PROBLÉMŮ PRŮZKUMU	51
2 VÝSLEDKY PRŮZKUMU	52

2.1	VYHODNOCENÍ VÝSLEDKŮ PRŮZKUMU NA ZÁKLADĚ	
	DOSAŽENÝCH BODŮ	52
2.2	VYHODNOCENÍ VYBRANÝCH OTÁZEK DOTAZNÍKU	54
2.2.1	VÝSLEDKY PRVNÍ OTÁZKY	55
2.2.2	VÝSLEDKY TŘETÍ OTÁZKY	55
2.3	POZNÁMKY K PRŮZKUMU	56
3	VÝZNAMY SLOV	59
3.1	OBECNÉ VYMEZENÍ POJMU	59
3.1.1	SLOVA JEDNOZNAČNÁ	59
3.1.2	SLOVA MNOHOZNAČNÁ	60
3.2	DALŠÍ MOŽNOSTI VYJÁDŘENÍ SLOVNÍHO VÝZNAMU	61
4	HRY SE ZAMĚŘENÍM NA ROZVOJ SLOVNÍ ZÁSoby A VYJADŘOVACÍCH SCHOPNOSTÍ	63
4.1	HRY NA ROZVOJ SLOVNÍ ZÁSoby ZAMĚŘENÉ NA PŘEDŠKOLÁCKY A ŽÁKY 1. ROČNÍKŮ	63
4.2	HRY NA ROZVOJ SLOVNÍ ZÁSoby PRO ŽÁKY ZÁKLADNÍCH ŠKOL	70
	ZÁVĚR	81
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	82
	SEZNAM PŘÍLOH	84
	ANOTACE	

ÚVOD

Člověk, jakožto jediný tvor v přírodě byl obdařen velkou předností oproti jiným živočichům, a to darem řeči. Nejprve řeč vnímá pouze sluchem, teprve později je schopen své myšlenky vyjádřit sám. Je nutno podotknout, že ne každé dítě má ty samé podmínky pro utváření svých vyjadřovacích schopností, řečových dovedností a rozvoj samotné slovní zásoby jako děti jiné. To vše je ovlivňováno tím, v jakém prostředí dítě vyrůstá, na vzdělání jeho rodičů, také zda dítě navštěvovalo mateřskou školu či ne, a také samozřejmě na jeho genetické výbavě.

Je zcela běžné, že do prvního ročníku základní školy přicházejí děti, které jsou na jiné úrovni nejen intelektuální, ale také právě na jiné úrovni zmiňovaných vyjadřovacích schopností. Důležitou roli při tom hraje také, zda žák prvního ročníku před vstupem do základní školy navštěvoval předškolní zařízení či ne. Ale na to jsou samozřejmě pedagogové připraveni a jejich hlavním úkolem je sjednotit schopnosti žáků co nejvíce.

Oblast vyjadřovacích schopností a slovní zásoby je pro náš další život nesmírně důležitý. Budeme-li schopni vyjádřit své myšlenky a názory smysluplně, můžeme jednou dosáhnout vysněného místa v zajímavé firmě, získat skvělou nabídku na zaměstnání nebo zkrátka jen umět jednat s lidmi, vysvětlovat, popisovat či vyprávět o úžasném zážitku z dovolené. Proto se domníváme, že je zcela nutné věnovat jí zvýšenou pozornost již od samého počátku vývoje každého jedince, a to nejen na základní škole, ale již dříve ve škole mateřské.

Ve své diplomové práci bychom se tudíž chtěli zaměřit na vyjadřovací schopnosti a slovní zásobu u dětí ve třech konkrétních obdobích jejich vývoje, které jsou od sebe významně odlišné. Nejprve bychom se věnovali dětmi předškolního věku, poté žáky druhého ročníku a nakonec žáky pátého ročníku základní školy. Příslušné věkové kategorie dětí jsme volili záměrně, jelikož jsou rozdíly mezi nimi nejlépe viditelné. Naším cílem je poukázat na úroveň slovní zásoby dítěte před vstupem do základní školy, dále jak se daná úroveň změnila za dva roky na základní škole

a nakonec na jaké úrovni je žák před vstupem na druhý stupeň základního vzdělávání, a tudíž jakého pokroku jedinec v průběhu vzdělávání dosáhl.

Součástí práce bude tedy nejen teoretický přehled psychologických zvláštností dítěte daného věku a vzhled do řešené problematiky lexikologie (viz níže), ale také krátký průzkum v mateřské a základní škole. Prostřednictvím konkrétních úloh chceme zjistit, do jaké míry se děti od sebe liší v úrovni slovní zásoby a vyjadřování. Poté se zaměříme na konkrétní způsoby, cvičení a návody, jak tuto oblast řeči rozvíjet a podporovat k co nejlepším výsledkům v běžných školních podmínkách. Cvičení by měla sloužit nejen pedagogům pro svou praxi, ale rovněž by měla být pro žáky atraktivním a netradičním zpestřením běžných hodin českého jazyka a literatury.

Svou prací chceme poukázat na důležitost rozvoje slovní zásoby a vyjadřovacích schopností u dětí předškolního i mladšího školního věku a na širokou škálu možností, kterými lze tuto oblast rozvíjet, procvičovat a zdokonalovat.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 ZMĚNY V KURIKULÁRNÍCH DOKUMENTECH

1. 1. 2005 vešel v platnost nový systém kurikulárních dokumentů, tzv. Rámcový vzdělávací program, který vychází z nových principů kurikulární politiky. Byl vytvořen na základě Národního programu rozvoje vzdělávání v ČR (tzv. Bílé knihy) a následně Zákona č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání a stal se tak závazným dokumentem pro vzdělávání žáků od 3 do 19 let. Rámcový vzdělávací program takto nahradil dosavadní vzdělávací program Základní škola. (RVP, 2005)

Kurikulární dokumenty jsou vytvářeny na dvou úrovních – státní a školní. **Státní úroveň** představují v systému kurikulárních dokumentů Národní program vzdělávání a rámcové vzdělávací programy. **Školní úroveň** zahrnují školní vzdělávací programy, podle nichž se vzdělává na jednotlivých školách.

Všechny tyto dokumenty jsou **veřejně přístupné** jak pro pedagogickou, tak také nepedagogickou veřejnost. (RVP, 2005)

1.1 RÁMCOVÝ VZDĚLÁVACÍ PROGRAM PRO ZÁKLADNÍ VZDĚLÁVÁNÍ

Problematice vzdělávání na základních školách se věnuje Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (dále jen RVP ZV). Tento dokument navazuje na předškolní vzdělávání a rodinnou výchovu.

V RVP ZV jsou vymezeny **cíle** vzdělávání, **očekávané výstupy**, jakožto závazný standard výsledků vzdělávání, **základní učivo** a rovněž **pravidla a podmínky** pro tvorbu jednotlivých školních vzdělávacích programů (viz níže). (Rašková, 2006)

1.1.1 KLÍČOVÉ KOMPETENCE

Podle RVP ZV směřuje vzdělávání k naplnění tzv. **klíčových kompetencí**, které doc. Rašková charakterizuje ve své publikaci jako „*Soubor znalostí, dovedností, návyků a postojů, které jsou využitelné v učení i v životě a umožňují žákům efektivně a odpovídajícím způsobem jednat v různých činnostech a situacích.*“ (Rašková, 2006, s. 49)

Za součást klíčových kompetencí pro základní vzdělávání jsou považovány tyto složky: **kompetence k učení, kompetence k řešení problémů, kompetence komunikativní, kompetence sociální a personální, kompetence občanské** a v neposlední řadě **kompetence pracovní**.

Osvojování klíčových kompetencí je proces dlouhodobý a systematický. Jednotlivé kompetence vedle sebe nestojí izolovaně, nýbrž se vzájemně ovlivňují, prolínají se. (RVP, 2005)

Klíčové kompetence v RVP ZV jsou formulovány pro dvě období:

- a) 1. období – zahrnující 1. – 3. ročník,
- b) 2. období – zahrnující 4. – 5. ročník.
- c) 3. období – zahrnující 6. – 9. ročník (Rašková, 2006)

1.2 ŠKOLNÍ VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY

Povinností každé školy, vzdělávající žáky v povinném vzdělávání, bylo na začátku zpracování svých vlastních **školních vzdělávacích programů**, které měly být „ušity“ na míru konkrétní škole a situaci v ní. Školní vzdělávací programy (dále jen ŠVP) vycházejí z Rámcového vzdělávacího programu, který je pro jejich tvorbu závazný.

1.3 VZDĚLÁVACÍ OBLASTI

Vzdělávací obsah je v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání členěn do devíti **vzdělávacích oblastí**: Jazyk a jazyková komunikace, Matematika a její aplikace, Informační a komunikační technologie, Člověk a jeho svět, Člověk a společnost, Člověk a příroda, Umění a kultura, Člověk a zdraví a nakonec

Člověk a svět práce. Jednotlivé vzdělávací oblasti jsou tvořeny **vzdělávacími obory**. (RVP, 2005)

Vzdělávací obsah vzdělávacích oborů je tvořen *očekávanými výstupy a učivem*. Očekávané výstupy jsou zaměřeny prakticky, především na jejich využitelnost v běžném životě. Očekávané výstupy jsou na konci 1. období (tj. konec 3. ročníku) považovány za *orientační*, avšak na konci 2. období (tj. konec 5. ročníku) již za *závazné*. Učivo je členěno do tematických okruhů a je vnímáno jako prostředek k dosažení očekávaných výstupů. (RVP, 2005)

My se v našem výkladu podrobněji zaměříme na vzdělávací oblast Jazyk a jazyková komunikace, která je pro naše účely stěžejní.

1.3.1 JAZYK A JAZYKOVÁ KOMUNIKACE

Jazyk a jazyková komunikace představuje v systému vzdělávacích oblastí významný a nenahraditelný článek. Úroveň znalostí a míra porozumění své mateřštině ovlivňuje další studijní úspěchy či neúspěchy, a to dále i v ostatních oblastech vzdělávání. Znalosti a dovednosti, které tato oblast absolventům základního vzdělávání poskytuje, jim umožní správně vnímat různá jazyková sdělení, vyjadřovat se, uplatňovat své poznatky v praxi nebo jen komunikovat s okolím.

Obsah vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace je realizována ve **vzdělávacích oborech**, jimiž jsou Český jazyk a literatura, dále Cizí jazyk a Další cizí jazyk.

Český jazyk a literatura má co do obsahu komplexní charakter, avšak v RVP ZV je pro lepší orientaci rozdělen do tří dalších složek: *Komunikační a slohová výchova*, *Jazyková výchova* a *Literární výchova*. Jejich obsahy se vzájemně prolínají. (RVP, 2005)

- 1) Komunikační a slohová výchova si klade za cíl naučit žáky vnímat a porozumět jazykovým sdělením, ať už psaným či mluveným. Dále číst s porozuměním, mluvit a psát kultivovaně, umět analyzovat a kriticky posoudit obsah textů apod.

- 2) Jazyková výchova zprostředkovává žákům potřebné vědomosti a dovednosti nezbytné k osvojení si spisovné podoby českého jazyka. Dále vede k přesnému a logickému myšlení, které je zásadní pro srozumitelný jazykový projev. V souvislosti s rozvojem zmiňovaných vědomostí a dovedností se prohlubují rovněž jejich obecné intelektové dovednosti (tj. dovednost porovnávat jevy, jejich shody, odlišnosti, dovednost třídit atd.). Český jazyk se tak již od počátku stává nejen **nástrojem** získávání mnohých poznatků a informací, ale také **předmětem** poznávání.
- 3) Literární výchova umožňuje žákům prostřednictvím četby poznávat základní literární druhy a všimnout si jejich specifických znaků. Učí je smysluplně vyjadřovat své názory na jednotlivá díla, rozlišovat od sebe literární fikci a realitu. V literární výchově se utvrzují jejich základní čtenářské návyky, formují se základy vlastní tvorby. V této složce Jazyka a literatury může docházet též k pozitivnímu působení na postoje a životní hodnotové orientace žáků, a tím tak obohatit jejich duchovní život. (RVP, 2005)

1.4 PRŮŘEZOVÁ TÉMATA

Průřezová témata prostupují celým základním vzděláváním a jsou jeho nedílnou součástí. Mají značně formativní charakter, navozují situace pro individuální uplatnění žáků, ale i pro jejich vzájemnou spolupráci. Napomáhají rozvíjet osobnost žáka v oblasti postojů a hodnot.

Obsahově se zaměřují na aktuální témata současnosti, která jsou již zakomponována do konkrétních vzdělávacích oblastí, avšak svým výchovným nábojem přesahují jejich rámec. (Rašková, 2006)

K průřezovým tématům řadíme:

1. *Výchova demokratického občana* – učí žáka myslet v souvislostech, zajímat se o druhé, komunikovat, řešit konfliktní situace apod.

2. *Osobnostní a sociální výchova* – učí žáka sociálním dovednostem, pomáhá prevenci sociálně patologických jevů a nežádoucích projevů chování atd.
3. *Enviromentální výchova* – kultivuje vztah žáka k přírodě a životnímu prostředí, seznamuje jej s ekologickými tématy apod.
4. *Mediální výchova* – učí žáka porozumět hodnotám, dovednosti komunikace a spolupráce atd.
5. *Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech* – tříbí vztah žáka k Evropě, učí jej porozumění a toleranci vůči jiným národům a kulturám
6. *Interkulturní výchova* – připravuje žáky na život v multikulturním světě, kultivuje jejich vztah k příslušníkům jiných národů, se kterými se v budoucnosti může setkat apod. (RVP, 2005)

Problematika průřezových témat je mnohem obširnější, avšak našim záměrům plně vyhovuje. Podrobnější charakteristiku tohoto tématu poskytuje Rámcový vzdělávací program.

2 PSYCHOLOGICKÉ ZVLÁŠTNOSTI DĚTÍ PŘEDŠKOLNÍHO A MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU

Jelikož se ve své práci zabýváme dětmi jak předškolního, tak také dětmi mladšího školního věku, je nutné přiblížit (nastínit) si jejich charakteristické vývojové zvláštnosti.

Touto problematikou se zabývá vývojová psychologie, která zkoumá psychický vývoj lidského jedince od jeho narození až po jeho smrt, nebo též ontogenezi lidské psychiky. Během něj dochází k mnohým vývojovým změnám: biologickým, kognitivním, emocionálním, psychosociálním. Tyto změny jsou dále ovlivňovány společenskými, kulturními a historickými podmínkami jedince. (Šimíčková-Čížková, 2010)

2.1 OBDOBÍ PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU

Šimíčková – Čížková ve své knize hovoří o dvou rozmezích této etapy, které jsou dány dvěma významnými událostmi dosavadního života dítěte. Na jejím začátku (3 – 4 rok dítěte) je to vstup do mateřské školy a na jejím konci (6. rok) nástup do základní školy. (Šimíčková – Čížková, 2010)

V literatuře se však můžeme setkat i s jinou periodizací, názvy těchto období a také různými přístupy dělení (srov. dělení A. Hallera, M. Skořepy, Příhody, Piageta atd.)

2.1.1 TYPICKÉ ZNAKY DÍTĚTE PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU

Zásadní změnou, která odlišuje dítě předškolního a dítě věku předchozího, je **změna jeho tělesné konstituce**. Ztrácejí se jeho typické baculaté tvary těla, vzniká nepoměr mezi růstem končetin, trupu a hlavy. Koncem tohoto období hovoříme o tzv. **období první vytáhlosti**. Celkově dochází ke zpomalení růstu. Dále probíhá osifikace kostí. Okolo šestého roku je dovršena rovněž osifikace zápěstních kůstek,

což má nemalý význam pro následné učení psaní a další rozvoj jemné motoriky. (Dobrovolská, 1983)

Jak uvádí Šimíčková – Čížková: „*V rámci tělesného vývoje hovoříme o „první strukturální přeměně“, která způsobuje dočasnou disharmonii nejen v oblasti tělesné, ale i duševní. Proto je vhodné, aby byla dokončena před nástupem do školy.*“ (Šimíčková – Čížková, 2010, s. 75)

2.1.2 MOTORICKÝ VÝVOJ DÍTĚTE PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU

Po třetím roce života dochází ke změnám pohybové funkce dítěte, a to vlivem silného rozvoje mozkové kůry. V celém průběhu tohoto období se zdokonaluje **hrubá motorika**. Dítě již snáze zvládá základní pohyby, jako je chůze, běhání, skákání, lezení, výstup a sestup po schodech, o čemž se zmiňují jak Klindová (Klindová, 1978), tak také Šimíčková – Čížková (Šimíčková – Čížková, 2010).

Pohyby jsou stále účelnější a koncem tohoto období jsou schopny provádět náročnější a koordinovanější činnosti (jízda na kole, plavání, bruslení, lyžování). Všechny tyto dovednosti rozvíjí prostřednictvím hry (více níže).

Pohyb je důležitou součástí rozvoje rozumových i sociálních schopností. Jeho nedostatek se může projevit ve svém důsledku velmi negativně.

Co se týká **jemné motoriky**, tak i zde se dítě zdokonaluje. Díky ní dokáže manipulovat s tužkou, stříhat, jíst příborem, házet a chytat míč a celkově se rozvíjí jeho manuální zručnost, jak uvádí Šimíčková – Čížková. (Šimíčková – Čížková, 2010) Po čtvrtém roce se vyhraňuje převaha pravé či levé ruky.

2.1.3 VÝVOJ POZNÁVACÍCH PROCESŮ DÍTĚTE PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU

V předškolním věku dochází k velmi intenzivnímu rozvoji kognitivních neboli poznávacích procesů.

➤ **Vnímání**

Dítě vnímá synkreticky (celistvě), což znamená, že předměty kolem sebe postihuje jako celek a nevšimá si jeho jednotlivých částí a ani je nedokáže od sebe odlišit.

Zrak je v porovnání s ostatními smysly na nejlepší úrovni vývoje. Barevné vnímání se omezuje pouze na tři až čtyři barvy (červená, zelená, modrá a žlutá). Až koncem tohoto období rozlišuje také barvy doplňkové (ružová, fialová, oranžová), jak podotýká Šimíčková – Čížková. (Šimíčková – Čížková, 2010)

Dítě reaguje stále přesněji také na zvukové podněty, a tak je schopno čím dál lepší *sluchové* analýzy. Miluje hudbu, rád jí naslouchá a rovněž se zlepšuje jeho kvalita hudebního sluchu (výška, síla i barva tónu). (Klindová, 1978)

Zpřesňuje se *čich* i *chuť*. Významným smyslem poznání je stále *hmat*.

Rozvoj vnímání je silně ovlivňován úrovní analyzátorů (sluchový, zrakový atd.), ale i myšlením a vlastní zkušeností dítěte.

➤ **Paměť**

Dítě si v této fázi vývoje nejlépe pamatuje své vlastní zážitky a vybavuje si podněty vzbuzující u něho zájem, radost či nadšení. Paměť je *konkrétní*, až koncem tohoto období se objevují první příznaky *úmyslné paměti*, jak ji nazývá Šimíčková – Čížková. (Šimíčková – Čížková, 2010)

Dominantní je paměť *mechanická*, ale zároveň se již setkáváme s projevy paměti *slovně logické*.

➤ **Pozornost**

Pozornost je na začátku velmi slabá a nestálá. Postupem času se však koncentrace dítěte zlepšuje, prodlužuje. Koncem tohoto období se formují počátky *úmyslné pozornosti*.

➤ **Představitost a fantazie**

Už od tří let je dítě schopno rozlišovat mezi sebou představy a realitu. Představy si vybavuje plynuleji, a proto již dovede vyprávět pohádkový příběh či popisovat své zážitky. V předškolním věku se také velmi intenzivně rozvíjí fantazie.

➤ Myšlení a řeč

V závislosti na rozvoji všech ostatních poznávacích procesů dochází k významným vývojovým změnám rovněž v oblasti myšlení. Dítě opouští fázi předpojmového myšlení a přechází na tzv. *názorné* neboli intuitivní myšlení. (Šimíčková – Čížková)

Klindová uvádí, že se dítě v tomto období zaměřuje na konkrétní předměty s úmyslem hledat a zkoumat vztahy a vzájemné souvislosti mezi nimi. Jsou velmi zvědavé. Neustále se na něco ptají: Proč to tak je? Nač? Odkud? Toto stádium nazýváme *druhé období otázek*. (Klindová, 1978)

V souvislosti s touto poznávací aktivitou, jak ji nazývá Šimíčková – Čížková ve své práci, dochází k rozvoji řeči. Během předškolního věku se v této oblasti setkáváme s dvěma nerovnoměrnostmi. Buď řeč zaostává za myšlením, nebo naopak. K prvnímu případu dochází zpravidla na začátku tohoto období, kdy dítě dobře vykoná určitou činnost, ale nedovede ji pojmenovat. Druhý případ nastává ve druhé části období, kdy dochází k výraznému rozmachu řeči a řečové aktivity. (Šimíčková – Čížková, 2010)

2.1.4 CHARAKTERISTICKÁ ČINNOST DÍTĚTE PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU

Nejpřirozenější aktivitou dítěte předškolního věku je **hra**. Prostřednictvím ní nejen naplňuje svou přirozenou touhu, ale také poznává okolní svět, socializuje se, nepřímo se učí, má výchovný charakter a celkově se formuje jeho osobnost. Proto má v životě každého jedince neobyčejný význam.

Velmi oblíbené jsou *hry námětové*, či tematické. Většinou se jedná o profesní činnosti dospělých: na listonoše, prodavačku apod., přičemž vycházejí z vlastních zkušeností a představ. Langmeier s Krejčířovou tento druh hry nazývají jako úkolový (Langmeier, 2006) Dále to jsou *hry konstruktivní*, s nimiž se setkáváme již u batolat, avšak v této chvíli se hra stává obtížnější. Úroveň konstruktivní hry je dána rozumovými schopnostmi, tvořivostí a fantazií. Příkladem tohoto typu her jsou stavebnice, kostky apod. Posledním typem dětmi vyhledávané hry jsou *hry pohybové*. Ty rozvíjejí především orientaci v prostoru.

Náměty her se v průběhu předškolního věku mění, zvyšuje se náročnost na reálnost hračky. Ve hře se projevují tzv. intersexuální rozdíly, tedy odlišnost hravé

aktivity u děvčat a chlapců (náměty her, volba hraček atd.). (Šimíčková – Čížková, 2010)

2.2 OBDOBÍ MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU

Za počátek mladšího školního věku se považuje nástup dítěte do školy. Podobně jako pro dítě předškolního věku sehrála v jeho dosavadním životě významnou roli škola mateřská, tak i pro školáka znamená začátek školní docházky otevření nových obzorů se vším všudy. Přichází do nového sociálního prostředí, mezi nové tváře, což může být zpočátku stresující.

Šimíčková – Čížková toto období vymezuje od 6 – 7 let do 10 – 11 let. (Šimíčková – Čížková, 2010) Langmeier s Krejčířovou pohlížejí na vymezení tohoto věku více ze široka. Ve své práci předkládají názor, že je možno hovořit pouze o školním věku, který sahá až do období pubescence. Tedy úsek života dítěte, během kterého navštěvuje školní zařízení. Čili podobně jako u periodizace předškolního věku také zde narážíme na nejednotnost v názoru.

2.2.1 TYPICKÉ ZNAKY DÍTĚTE MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU

V této fázi vývoje se u dětí začínají objevovat první známky pohlavního dospívání. Langmeier toto období označuje jako období *střízlivého realismu*. Znamená to, že se dítě obrací na svět, jaký je, snaží se ho pochopit. To lze sledovat v jeho výtvarném projevu, řeči, zájmech, četbě. Zpočátku se fixuje na autoritu, avšak ke konci období je více kritický. (Langmeier, 2006)

Jak již bylo řečeno, silnou měrou je ovlivňuje škola. Nastal nový režim dne, který přinesl nové povinnosti. Školní práce a příprava na výuku děti značně omezuje v pohybu. Dítě najednou musí klidně sedět a soustředit se, což je ohromná změna v jeho dosavadním způsobu života. Machová se ve své knize k tomuto tématu vyjadřuje a jako důsledek tohoto soustavného pracovního zatížení vidí v únavě dítěte, nechuti dál pracovat, v některých případech může dojít až ke zhoršení zdravotního stavu. Ale to vždy závisí na míře adaptace. (Machová, 2005)

2.2.2 TĚLESNÉ ZMĚNY A MOTORICKÝ VÝVOJ DÍTĚTE MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU

Období mladšího školního věku je ohraničeno **první a druhou strukturální přeměnou** organismu, jak uvádí Šimíčková – Čížková. (Šimíčková – Čížková) Růstové tempo je pozvolné a klidné. Zvyšuje se hmotnost mozku, zdokonaluje se činnost svalů a pohyblivost kloubů, přestože jsou kosti stále měkké. Dále dochází k výměně chrupu. Existují rozdíly ve vývoji chlapců a dívek, rovněž rozdíly individuální, uvádí Dobrovolská. (Dobrovolská, 1983)

Hrubá i jemná motorika se zlepšuje a zdokonaluje v celém průběhu této etapy. Pohyby jsou stále účelnější, koordinovanější, přesnější. Pohyb děti baví, skýtá v sobě jistý druh uvolnění.

2.2.3 VÝVOJ POZNÁVACÍCH PROCESŮ DÍTĚTE MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU

Škola zasahuje také do této oblasti vývoje. Jejím soustavným působením se zlepšuje veškerá psychická činnost dítěte.

➤ **Vnímání**

Vnímání se stává cílevědomým aktem. Dítě je pozornější, vytrvalejší. Zaměřuje se na poznání podstaty vlastností předmětů a jevů, vnímá prostor a čas. Schopnost lepší analýzy mu zkvalitňuje poznání. Přechází od konkrétního k vnímání všeobecnějšímu. Ve všech oblastech smyslového vnímání pozorujeme značné pokroky, ale nejvýrazněji ve zrakovém a sluchovém.

➤ **Paměť**

Na počátku je *neúmyslná, mechanická*, bezprostředně spojená s vnímáním. Brzy se však zdokonaluje. Uplatňuje se stále častěji záměrné zapamatování, racionalita a logický úsudek. Vždy je však závislá na kvalitě podnětů z okolí (míra motivace, způsob vedení). (Šimíčková – Čížková, 2010)

➤ **Pozornost**

Škola klade na dítě vyšší nároky na koncentraci. Její rozvoj rozhoduje o kvalitě ostatních poznávacích procesů. Na počátku školní docházky je krátkodobá, čemuž by měla odpovídat organizace školní výuky (často měnit aktivity, volit pestré činnosti). Klindová uvádí, že malý žák se dokáže soustředit jen okolo 15 – 20 minut. (Klindová, 1978)

➤ **Představy a fantazie**

Představivost neboli schopnost vybavit si dřívější vjemy, v této fázi vývoje dosahuje svého vrcholu. Někdy se v této souvislosti můžeme setkat s pojmem *eidetická představa*. Kraus tento pojem vysvětluje jako schopnost vybavovat si názorové obrazy, představovat si určité představy tak živě, jako by byly reálné. (Kraus, 2009) Podle Klindové tato tendence vrcholí okolo desátého roku a později zcela mizí. (Klindová, 1978)

Dítě již rozlišuje realitu od fantazie, která je do jisté míry realitou potlačována. V závislosti na školní práci se objevuje *záměrná představivost*, která představuje ve vývoji významný moment.

➤ **Myšlení**

Na rozvoj myšlení má nebývalý vliv škola a působení osobnosti učitele. Přestože je na vyšší úrovni než v předchozím období, stále se opírá o názorné a konkrétní věci a jevy. Proto je ve výuce důležitá názornost zprostředkovaná řadou pomůcek. Langmeier uvádí, že dítě ve věku okolo sedmi let je schopno již skutečných logických operací, a to bez dřívější závislosti na viděné podobě. (Langmeier, 2006) Časem se myšlenková činnost zcela odděluje od vnímání a stává se převážně samostatným procesem.

Významným přínosem této etapy je schopnost dětí mladšího školního věku postupně pracovat se znaky a symbolikou, což mu usnadňuje následný nácvik čtení, psaní a počítání.

➤ **Rozvoj řeči**

Rozvoj řeči je základním předpokladem pro úspěšné školní učení. Na začátku docházky jsou mezi dětmi značné rozdíly, co do rozsahu slovní zásoby, skladby řeči a výslovnosti. Působením výuky čtení a psaní se řeč výrazně rozvíjí. Rozšiřuje se

slovní zásoba, dítě používá delší větné celky, celkově se zkvalitňuje větná skladba a užití gramatických pravidel. Langmeier uvádí, že sedmileté dítě zná 18 633 slov, jedenáctileté pak 26 468 slov. (Langmeier, 2006)

Machová hovoří o procesu tzv. *intelektualizace řeči*, který probíhá od konce třetího roku a pokračuje po celý život, přičemž v době mladšího školního věku je tento proces nejintenzivnější. (Machová, 2005)

K nemalým pokrokům dochází také v artikulaci. Výslovnost se okolo sedmého roku fixuje, ať už správná či nesprávná.

2.2.4 CHARAKTERISTICKÁ ČINNOST DÍTĚTE MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU

Přestože si dítě stále rádo hraje, hlavní činností se stává v této fázi vývoje **učení**. Již dítě předškolního věku se učilo, avšak do této chvíle nezáměrně, nesystematicky. Nyní dítěti nestačí přijímat informace jen pasivně, má potřebu všeho se sám účastnit, pochopit souvislosti. Učení se opírá o řeč a je čím dál víc plánovité. S tím souvisí osvojování si sobě vlastních postupů (strategií) učení, tzn. jak se učit, které pro něho mají do budoucna nemalý význam. Dnešní doba přemíry informací totiž po dítěti přímo žádá vytvoření si určitého systému učení, jak podotýká Langmeier. (Langmeier, 2006)

3 SLOVNÍ ZÁSoba

Lidský jazyk je komplexním souborem specifických rysů, znaků a funkcí, který vyžaduje zavádět jistá pravidla užívání. V tomto kvalitativně a kvantitativně diferencovaném souboru, jak jej nazývá Filipec v České lexikologii, má své nezastupitelné místo **lexikální zásoba**, tedy „*soubor lexikálních jednotek užívaných a přetvářených jistým diferencovaným společenským celkem (národem nebo jeho částí) a charakterizujících jej.*“ (Filipec, 1985, s. 13)

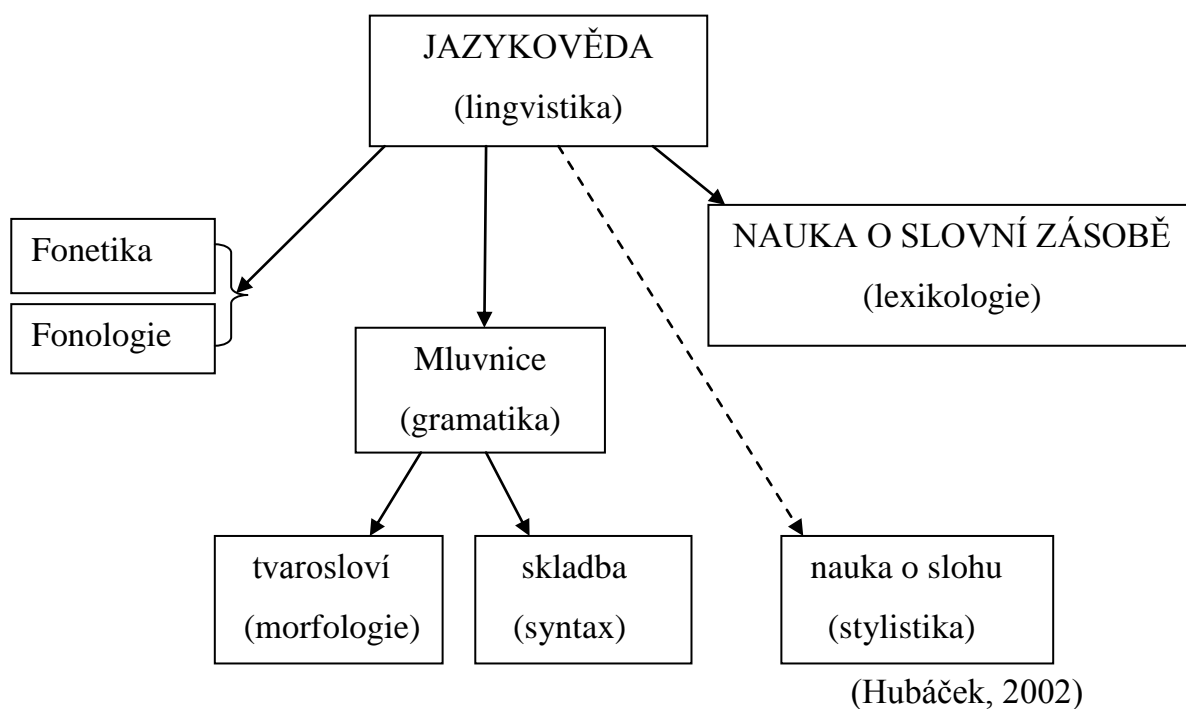
Slovní zásoba tvoří základní složku každého jazyka. Je-li jazyk označován systémem, pak je slovní zásoba považována za součást tohoto systému, a tehdy bývá označována jako lexikální rovina neboli lexikální plán. (Hubáček, 2002)

Jazykověda, „*věda, která se snaží prozkoumat, popsat a pochopit jazyk nejen z hlediska jeho vnitřní stavby (struktury), ale i z hlediska jeho (společenského) fungování*“ (Hubáček, 2002, s. 17), rozlišuje **4 jazykové roviny**: rovinu zvukovou a grafickou, rovinu morfologickou, rovinu syntaktickou a stylistickou a nakonec rovinu lexikální, která je považována za základní kámen všech jazykových rovin.

Slovní zásoba neboli **lexikum**, bývá definována jako *souhrn všech slov, která se v daném jazyce nacházejí*. A jejím zkoumáním se zabývá nauka o slovní zásobě (viz níže).

3.1 NAUKA O SLOVNÍ ZÁSOBĚ JAKO SOUČÁST JAZYKOVĚDY

Předtím než se začneme zabývat předmětem této kapitoly, je nutné vysvětlit si několik pojmů a zařadit je do přehledného systému, abychom dobře chápali následující řádky. K tomu nám jednoznačně poslouží toto jednoduché schéma:

Jak již naznačuje samotné schéma, *nauka o slovní zásobě*, jinými slovy lexikologie, je významnou součástí jazykovědy. „*Nauka o slovní zásobě má dva úseky, lexikologii a lexikografii*“, jak uvádí Filipec ve své České lexikologii (Filipec, 1985, s. 13). V tuto chvíli je nutno podotknout, že profesor Hubáček ve své publikaci *Čeština pro učitele* ztotožňuje pojem nauka o slovní zásobě s pojmem lexikologie. Nezmiňuje se o tom, že by nauka o slovní zásobě zahrnovala ještě lexikografii. V tomto smyslu se údaje v knize Hubáčka a Filipce mírně rozcházejí.

My se však zaměříme na lexikologii. Předmětem zkoumání této disciplíny je obsah, forma a funkce pojmenovávacích jednotek a jejich vzájemné vztahy. Pojmenovávacími jednotkami máme na mysli vše, co se týká pojmenovávacího plánu jazyka. Řadíme zde pojmy jako *slovo*, *sousloví*, *význam slova* ad. Uplatňovány bývají při zkoumání těchto pojmenovávacích jednotek dva postupy, a to *sémaziologický*

a *onomaziologický*. První postup vychází od formy této pojmenovávací jednotky a zjišťuje její význam. Druhý naopak vychází od skutečnosti a zkoumá, jakými pojmenovávacími prostředky jsou jednotlivé jevy označeny. Při výzkumu a popisu lexika se oba postupy vzájemně prolínají. Hauser toto spojení ve své knize označuje za nezbytné: „*Jedině jejich spojením můžeme vysvětlit povahu lexikálního systému a jeho složek i vztahů v něm.*“ (Hauser, 1980, s. 7)

Lexikologie je považována za disciplínu samostatnou, avšak v mnoha aspektech se prolíná s druhou jazykovědnou disciplínou, mluvnicí. Toto tvrzení vychází z faktu, že obě vědy pracují s téže základní jednotkou, *slovem*. Trávníček ve své knize uvádí názor J. V. Stalina na vztah mezi slovní zásobou a mluvnicí, který v roce 1950 publikoval ve své práci *Marxismus o otázky jazykovědy*: „*Jak známo, všechna slova, která jsou v jazyce, tvoří dohromady tzv. slovní zásobu jazyka. Slovní zásoba však sama o sobě ještě netvoří jazyk, je pro jazyk spíše stavebním materiálem. Právě tak jako stavební materiál ve stavebnictví netvoří ještě budovu, ačkoli se bez něho vůbec nedá budova vystavět, stejně tak netvoří ještě jazyk slovní zásoba jazyka, ačkoli je bez ní jakýkoli jazyk nemyslitelný. Slovní zásoba jazyka nabývá však velkého významu, jakmile s ní začne disponovat gramatika jazyka, která stanoví pravidla změn slov, pravidla spojování slov ve věty.*“ (Trávníček, 1958, s. 4)

Lexikologie se zabývá lexikální (věcnou) stránkou jazyka a zkoumá jej jako jednotku pojmenování. Za tímto účelem využívá různých metod, mezi které řadíme především *metody společensko-vědního zkoumání obecně* (metody logiky, psychologie, statistiky ad.), dále *metod specificky lexikologických*, které vycházejí z chápání lexikální jednotky jako dvojstranného útvaru, jenž má jak stránku obsahovou, tak formální (zvuková nebo grafická a morfologická).

Mezi základní lexikologické disciplíny řadíme *lexikální sémantiku* (neboli sémaziologie, nauka o slovním významu), *lexikografii* (nauka o slovnících), *etymologii* (nauka o původu slov), *onomaziologii* (nauka o vlastních jménech) a *frazeologii* (nauka o frazeologických jednotkách).

3.2 SLOVO JAKO PŘEDMĚT LEXIKOLOGIE, DEFINICE SLOVA

Tak jako každá vědní disciplína také lexikologie má svůj předmět zkoumání. V jejím případě je to *slovo*. Bohužel neexistuje jednotná definice tohoto pojmu, mnoho autorů přistupuje k jejímu popisu různě, proto se setkáváme s mnoha rozličnými definicemi.

Důvodem je fakt, že se jedná o jazykový útvar komplexní povahy. Je předmětem zkoumání nejen lexikologie, ale i tvoření slov, tvarosloví a skladby, má svou stránku zvukovou i grafickou. (Hauser, 1980) Proto se setkáme s jiným vymezením pojmu podle toho, v jaké disciplíně se zrovna nacházíme. Nejčastěji je však uváděna tato definice: *slovo je základní jednotkou slovní zásoby*.

Přestože jsou definice slova velmi různorodé, dr. Hauser spatřuje mezi nimi vždy jistou shodu, která vyplývá právě z jeho dvojstránkové (binární) povahy, což je spojení formy a obsahu slova.

Formu slova tvoří jeho hlásková stavba, což znamená, že slovo vytváří vždy skupina určitých hlásek (př. stan, vrána, sůl). Setkáme se také se slovy obsahujícími pouze jednu hlásku, pak se jedná nejčastěji o některé spojky, předložky či citoslovce (př. a, i, v, o, ó).

Obsahem slova je myšlen vlastně jeho význam (př. pes domácí zvíře, židle druh nábytku). Význam slova je ovšem vázán na určitý jazyk. Slovo jako určitý hláskový útvar může v jednom jazyce znamenat něco úplně jiného než v jazyce druhém (př. pes v češtině; dog v angličtině; chien ve francouzštině; hund v němčině). Význam slova je uživateli daného jazyka přijímán jako zcela jasný a srozumitelný, tudíž hovoříme o společenském charakteru slova. (Hauser, 1980)

Hauser dále uvádí, že při vymezení pojmu slovo se provádí rovněž *rozhraničení slova* od jednotek jiných jazykových plánů. V odborné literatuře se setkáváme nejčastěji s těmito plány a jednotkami:

plán zvukový	jednotka foném
plán morfologický	jednotka morfém
plán lexikální	jednotka slovo

plán syntaktický jednotka **věta**

Foném, jakožto jednotka nejnižšího řádu, charakterizuje jen forma (jednotka jednostránková). Morfém je jednotkou binární (formální i významová), která však není samostatná, existuje vždy jako součást slova. Slovo je jednotka také binární, ale již se samostatným významem. Slovo je tvořeno alespoň jedním morfémem. Nejčastěji několika (stav-b-a, pře-sed-a, pře-dá-v-a-t), někdy však pouze jedním (a, i, v).

Slovo jako jednotka lexikálního plánu zahrnuje všechny jednotky nižších řádů (fonémy a morfémy) a ono samotné je součástí věty, jednotky řádu vyššího, tedy syntaktického (př. Stůjte! Ano. Pavle!).

Jiný pohled na definici slova předkládá Marie Čechová ve své knize *Čeština – řeč a jazyk*. Ta zde nahlíží na tento pojem z různých hledisek. Vymezuje takto šest podob slova. Prvním hlediskem je *hledisko lexikální* (sémantické). Z tohoto pohledu je slovo vnímáno jako jednotka slovní zásoby mající věcný význam. V případě slov ohebných je tato jednotka tvořena celou řadou tvarů, u neohebných (např. zvukomalebná citoslovce, některé spojky /př. že/) slov je tomu naopak, ta lexikální význam nemají, či ho mají natolik neurčitý, že jej nedokážeme popsat. Druhým je *hledisko grafické*, které vnímá slovo jako útvar tvořený jedním či více grafémy spojenými v celek. Ten je pak od ostatních slov oddělen mezerami po obou stranách. Třetí hledisko je *hledisko fonetické*, které slovo považuje za útvar složený z několika nebo jen jednoho fonému sjednocených přízvukem a oddělený pauzami s jedním hlavním přízvukem. *Hledisko morfologické* hovoří o tvaru slova, které může obsahovat i několik slov lexikálních (např. byl bych býval přišel). Slova z *hlediska větného* plní funkci větných členů. Nakonec vymezuje slova z *hlediska textu (kontextu)*, která jsou nositeli pouze jednoho významu, nezávisle na tom, zda se jedná o slova jednoznačná či mnohoznačná. (Čechová, 1996)

Pro označení slova jako základní formálně-významové jednotky lexikálního systému užíváme dále tyto termíny: **lexém** (souhrn všech tvarů jednoho slova, slovníkové heslo), **sémém** (jeden z významů slova mnohovýznamového, který je tvořen sémy, tzn. významovými prvky) nebo **frazém** (základní frazeologická jednotka, tj. ustálená spojení slov s přeneseným významem). (Svobodová, 2006)

Slovo je nejčastějším typem pojmenování, které může být tvořeno i více slovy. Jako příklad můžeme uvést *sousloví* (víceslovné pojmenování s jediným významem a mající funkci jednoho lexému), např. autobusová zastávka. Dále *multiverbální spojení* (víceslovné spojení), např. provést kontrolu nebo *frazém*, např. bílá vrána. Můžeme se setkat také s pojmenováním v podobě *zkratky* (neslovní forma), např. USA, AVČR.

3.3 SAMOSTATNOST SLOVA

Svobodová ve své knize Průvodce českou slovní zásobou o slově hovoří jako o jednotce samostatné. Toto tvrzení má pochopitelně své opodstatnění, které je zřejmé právě po jeho stránce grafické. Slovo je oddělitelné od jiných slov mezerou, do níž lze zpravidla vkládat jiná slova (Včera večer byli rodiče doma. – Včera pozdě večer už byli naši rodiče přece dávno doma.) V případě, že se jedná o slovo, které je součástí sousloví či frazeologického spojení (kapénková infekce, tvrdý oříšek), tomu tak není a mezeru vložit nelze. Podobně také není možné vkládat slova mezi předložku a zájmeno ukazovací či osobní (k tomu, o ní). Dále tedy můžeme tvrdit, že je slovo ve větě libovolně přemístitelné či schopné přemístit do věty nové. (Petr spal na posteli. – Na posteli spal Petr.)

Nutné je však zdůraznit, že je slovo celek nepřerušitelný, vložit do něj lze pouze vkladnou hlásku/písmeno (sestra – sester) nebo obměnit jednotlivé hlásky/písmena (baba – bába, klobat – klovat – klofat) či morfémy (muset – musit, eventuálně – eventuelně), pak jde o variantu téhož slova. Zde bychom chtěli upozornit, že pokud se liší dvě slova slovotvornou příponou, pak se jedná o slovo již jiné (makovice, makovka, makovec atd.).

3.4 SLOŽENÍ SLOVNÍ ZÁSObY

Slovní zásobu lze chápat jako živý dynamický prvek, který se neustále mění a rozrůstá. Slovní zásoba dnes a například před padesáti lety je zcela jiná. Například náš nejrozsáhlejší slovník, Příruční slovník jazyka českého, který vycházel v letech 1935-1957, disponuje dvě stě padesáti tisíci hesly. Avšak dnes lze konstatovat, že tento údaj je poněkud zastaralý, a tedy že současný stav národní slovní zásoby je

mnohem větší. Dalším příkladem, o něhož se může posuzování rozsahu české slovní zásoby opřít, je čtyřsvazkový *Slovník spisovného jazyka českého* (1960-1971), který disponuje 193 000 hesly nebo jednosvazkový *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1978, 1994, 2003, 2005) čítající 50 000 hesel. Nakonec je nutné zmínit, že rozsah české slovní zásoby je nemožné uvést jedním číslem. Hauser dokonce tvrdí, že je nezjistitelný. (Hauser, 1980)

Uvádí se, že nejvýznamnějším činitelem, který má vliv na obohacování slovní zásoby je technický vývoj a s ním spojený rozvoj společnosti, nutnost pojmenovávat stále nové skutečnosti, které nás obklopují. A samozřejmě neméně důležitým činitelem je vliv cizích jazyků a následné přejímání nových pojmenování.

Jak již bylo řečeno rozsah slovní zásoby živého jazyka nelze přesně číselně vyjádřit, proto se nabízí jiný pohled na posuzování složení slovní zásoby, a to prostřednictvím *individuální (osobní) slovní zásoby*. Jedná se o soubor pojmenování, který ovládá jeden uživatel jazyka. Ta se dále dělí na individuální slovní zásobu **aktivní**, tj. slova užívaná jedincem v běžné komunikaci mluvené i psané, a **pasivní**, tj. souhrn slov, kterým uživatelé rozumějí, ale v běžné komunikaci je neužívají. Hubáček uvádí, že aktivní slovní zásoba zahrnuje asi 5-8 tisíc lexikálních jednotek a pasivní okolo 50 tisíc hesel, kterými by měl disponovat každý vzdělaný Čech. (Hubáček, 2002) Ale pochopitelně přímá úměra platí také v této oblasti. Jak velké rozdíly jsou mezi samotnými lidmi, tak také podobné nalezneme mezi jejich aktivní a pasivní slovní zásobou. Obsáhlost individuální slovní zásoby ovlivňuje vzdělání jedince, prostředí, ve kterém se pohybuje, jeho zaměstnání, lidé, se kterými se stýká a v neposlední řadě velmi významným činitelem působícím na úroveň slovní zásoby je četba.

Podle způsobů a frekvence užívání jednotlivých slov jazyka vyplývá členění slovní zásoby na *jádro a proměnlivou část*. **Jádrem** slovní zásoby je základní lexikální zásoba neboli základní slovní fond, kterým rozumíme jednak historicky kategorii slov, jež označují základní pojmy spojené s bytím člověka. Příkladem mohou být slova pojmenovávající přírodu, lidské tělo, prostor a čas, obydlí, potravu, činnosti, zájmena, předložky atd. (např. země, voda, chléb, den, jeden). Tyto výrazy se pochopitelně během vývoje příliš nemění. Slova náležejících do této základní slovní zásoby je

relativně málo, ale jejich frekvence užívání je velmi vysoká (90%). Jádru dále zahrnuje centrum současného lexikálního systému, tj. lexikální jednotky pro současnou běžnou komunikaci nepostradatelné.

Větší část lexika je *proměnlivá*, tzn., že se neustále vyvíjí a to tak, že se stále nová slova tvoří, nabývají nových významů či jsou přejímána z cizích jazyků. Jiná zastarávají nebo vycházejí z užívání.

Hranice mezi jádrem slovní zásoby a její proměnlivou částí není ostrá, naopak je plynulá. Mění se s vývojem potřeb uživatelů pojmenovávat nové skutečnosti kolem sebe. (Svobodová, 2006)

3.5 SYSTÉM SLOVNÍ ZÁSoby

Systém není jen holé slovo bez zvláštního významu, jedná se o stěžejní pojem pro mnohé vědní disciplíny, výjimkou není ani terminologie jazykovědná. Hubáček hovoří o systému ve slovní zásobě takto: „*Slovní zásoba není pouhým nakupením slov, ale souborem, jehož jednotky jsou ve vzájemných vztazích.*“ (Hubáček, 2002, s. 62) Systémovost jazyka tkví v jeho vysoké organizovanosti znaků a prostředků jeho dílčích jazykových rovin (zvukových, grafických, tvaroslovných, slovotvorných, skladebných a stylistických). Jedná se vlastně o jednotu vzájemně podmíněných homogenních prvků, kterou vzniká celek vyššího řádu. (Hubáček, 2002)

Lexikální systém je složitější a rozsáhlejší než kupříkladu morfologický, proto je obtížné tento systém přesně vytvořit a uspořádat. Důvodů je několik. V první řadě tento úkol ztěžuje samotný rozsah slovní zásoby a v druhé složitost povahy slova, jakožto základní jednotky této disciplíny. (Hauser, 1980)

Neexistuje jednotný princip třídění, kterým by se čeští lingvisté mohli řídit. Časem se však ukázalo, že jsou slova v systému vázána několika různými vztahy, tudíž je nasnadě uplatnit komplexnější členění. Za kritéria třídění se považují tyto vztahy:

1. slovnědruhové,
2. formální (slovotvorné),
3. významové (souřadné a hierarchické).

Kritérium *slovnědruhové* zahrnuje všechna slova slovní zásoby, avšak nepostihuje frazeologismy a sousloví, u kterých slovnědruhové rozlišení užít nemůžeme. Ale jak zmiňuje Hauser, slovní druhy nejsou kategorií výhradně lexikální, setkáme se s nimi rovněž v mluvnici, tudíž toto kritérium nelze považovat za jednoznačné třídící, o které nám jde.

Formální hledisko se podobně jako slovnědruhové zabývá všemi slovy slovní zásoby. Podle nich lze pojmenování dělit:

1. *nemotivovaná* (základní, značková) – méně frekventovaná
2. *motivovaná* (popisná)
 - a) *jednoslovná* → odvozená (např. vodní)
→ složená (např. vodovod)
 - b) *sdrúžená* (např. vlčí mák)

(Hauser, 1980)

Rozdíl mezi motivovanými a nemotivovanými pojmenováními tkví v tom, že význam slov motivovaných pochopíme na základě jejich jazykové utvářenosti. Naopak nemotivovaná pojmenování nelze zdůvodnit žádným motivačním vztahem, jedná se o slova značková (voda, dům, les, malý, modrý, zlý, jít, spát, nést). (Hubáček, 2002)

Podle *významového* kritéria se slova třídí na základě vztahů souřadných, pak hovoříme o vztazích podobnosti (synonymita) a protikladnosti (antonymie), a vztahů hierarchických, tedy vztahů nadřazenosti a podřazenosti (potravina – mléko, rohlík, jogurt, sýr). U hierarchických vztahů můžeme sledovat obsah a rozsah slovního významu. Obsahem slovního významu je myšlen soubor obsahových rysů slovem pojmenovaných a rozsahem soubor předmětů a jevů slovem pojmenovaných.

Právě řady synonymní zahrnují převážnou většinu slov, proto bývá někdy považován za základní systémový vztah. Ale i takto jsou to relativně uzavřené skupiny slov, jejichž vzájemná souvislost už synonymitou vysvětlitelná není.

Antonyma tvoří vždy dvojice slov (černá – bílá, den – noc, nahoře – dole). Do této skupiny slov řadíme jen malou část slovní zásoby, ne každé slovo má svůj protiklad.

Všechny uvedené vztahy mají nějakou souvislost.

3.6 FREKVENCE SLOV

Frekvence slov, jinými slovy četnost upotřebení, užití či výskytu daných slov. Slova nejvíce frekventovaná jsou tzv. slova gramatická, což jsou slova sloužící k vyjadřování vztahů, souvislostí ve větě a v textu (řadíme zde hlavně některé spojky, předložky a slova s významem obecným: zájmena a sloveso být). Frekvenční slovník češtiny uvádí, že právě slova gramatická se nacházejí na nejvyšší „příčce žebříčku“, konkrétně první až dvacáté. Mezi deset nejfrekventovanějších slov českého jazyka Frekvenční slovník češtiny řadí tato slova: a, být, ten, v(e), on, na, že, s(e), z(e), který. (Čermák, 2004)

Vliv na četnost užití slov má funkční stylová oblast, kupř. v oblasti odborné je typické užití spojky *i*, v oblasti umělecké *ale*, pro vypravování *když*, v oblasti odborné a administrativní zájmeno *tento* a tak podobně.

Čechová se ve své knize vyjadřuje k provázanosti mezi jednotlivými slovními druhy. Z hlediska frekvence se významně ovlivňují. Na frekvenci substantiv závisí frekvence adjektiv, na frekvenci sloves výskyt adverbů. Příčinou je jejich valence (schopnost lexikální jednotky vázat na sebe několik syntaktických pozic; zprav. sloves; v lexikologii spojovatelnost slov vůbec). (Čechová, 1996)

3.7 ČESKÝ NÁRODNÍ JAZYK

Již na základní škole se děti setkávají s pojmem národ, který bývá většinou definován jako společenství lidí, jež se hlásí ke stejné národnosti. Toto vysvětlení je dosti obecné a stále nevystihuje jeho přesný význam. Je třeba doplnit, že jeho obyvatelé mají několik společných znaků a jedním z těch nejdůležitějších je jejich společná řeč, respektive jazyk. V tomto smyslu hovoříme o *jazyce národním*.

Historie českého národa a jazyka s ním spojeným je velmi dlouhá, spletitá a bezesporu velmi poutavá, avšak bližší seznámení s ní ve své práci nepovažujeme za příliš podstatné. Důležité je zde zmínit, že národní jazyk je a vždy byl znakem jednoty národa, měl národně reprezentativní funkci, byl hlavním nástrojem vzdělávání, nástrojem komunikace a uplatnění se ve společnosti každého jedince. Cílem každého jeho uživatele, a tím spíše pedagogů, by mělo být nejen jazyk poznávat, ale také o jazyk pečovat, tříbit jej a rozvíjet jeho výrazové bohatství.

3.7.1 VRSTVY VE SLOVNÍ ZÁSOBĚ

Na začátku je třeba konstatovat, že se český národní jazyk v současné době jeví jako útvar velice nejednotný. Je obtížné se v něm zorientovat, neexistuje jednoznačné třídění národního jazyka. Slova, jakožto základní jednotky slovní zásoby, je možné dělit z různých hledisek. My jsme vzali za své dělení Marie Čechové. (Čechová, 1996) Ta diferencuje český národní jazyk z hlediska příslušnosti k různým útvarům národního jazyka:

- slova spisovná
 - neutrální
 - knižní
 - hovorová
- slova nespisovná
 - obecněčeská
 - regionalismy (oblastní)
 - dialektismy (nářečí)
 - slangová (slangismy)
 - profesní (profesionalismy)
 - argotická (argotismus)
- podle původu
 - domácí
 - přejatá (cizího původu)
 - cizí (citátová)
- z hlediska dobového
 - neologismy
 - módní (slova v určité době nadužívaná)
 - archaismy (slova zastaralá)
 - historismy (slova označující skutečnosti a jevy již zaniklé)
- podle četnosti výskytu (frekvenční)
 - frekventovaná
 - řídká (ojediněle se vyskytující)
 - okazionalismy (slova vyskytující se v řeči příležitostně)

- hapax legomena (slova vyskytující se v nějakém literárním textu jen jednou)
- podle expresivity (citového příznaku)
 - slova citově neutrální
 - slova citově příznaková
 - a) kladně (př. lichotivá, familiární)
 - b) záporně (posměšná, pejorativní ad.)
- z hlediska slohového
 - slova knižní (př. poetismy, termíny)
 - slova neutrální
 - slova hovorová

Hlavní příčina oné nejednotnosti třídění národního jazyka vychází z faktu, že přestože vytvoříme na první pohled docela jasný přehled, tak i přesto nakonec zjistíme, že většina takto zařazených slov se v různých hlediscích prolíná a kombinuje. Kupříkladu hledisko útvárové, dobové, frekvenční a slohové se kryjí takto: slova archaická jsou rovněž slovy starými, řídkými, užívá se jich knižně z hlediska slohového a nepatří ani do oblasti běžně dorozumívací.

S nejednotností třídění národního jazyka se můžeme rovněž setkat při listování různou literaturou zabývající se touto problematikou. Například profesor Hubáček se ve své publikaci *Čeština pro učitele* (Hubáček, 2002) nezabývá širší diferenciací národního jazyka, uvádí pouze jeho dělení na tyto specifické útvary jazyka: na jazyk spisovný, interdialekty, dialekty, slangy a argot.

Při hlubším zkoumání této látky jsme se setkali také s pohledem doktora Přemysla Hausera na zmiňovanou problematiku. Ten většinu slov řadí do skupiny slov neutrálních, tj. slov mající primárně pojmenovávací funkci bez zvláštních příznaků, tzn., že je můžeme použít v různých oblastech vyjadřování. A o zbytku slov hovoří jako o slovech, které vedle své funkce pojmenovávací disponují navíc tzv. příznakovostí (slohovou, citovou, na základě původu slova, příslušnosti k jiným útvarům národního jazyka či hovoří o příznakovosti z hlediska dobového).

Podobně jako Marie Čechová, která se zmiňovala o prolínání hledisek, pomocí kterých třídíme slova, tak také Hauser hovoří o jistém prolínání a kombinaci

konkrétních příznaků u jednotlivých slov. Podle Hausera jsou proto vrstvy slov navzájem dobře rozlišitelné a ohraničené. (Hauser, 1980)

3.7.1.1. SPISOVNÝ JAZYK A SLOVA SPISOVNÁ

Spisovný jazyk neboli spisovná čeština, je považován za celonárodně závazný a funkčně nejvyšší útvar národního jazyka. Má nejpropracovanější a nejbohatší výrazové prostředky. Plní nejrůznější společenské funkce (užití na úřadech, školách, médiích, v literatuře odborné a umělecké), tudíž je mu věnována vysoká pozornost. Jazykovědci sledují jazykovou normu (tj. kolektivní, ustálené a závazné užívání jazyka) dané doby a jazyk podrobují kodifikaci, která je považována za závaznou.

Řadíme zde tyto skupiny slov:

a) Slova neutrální

Jak již bylo řečeno, jedná se o převážnou část slov národního jazyka, která se vyskytují v různých oblastech společensko-dorozumivacího styku a která nevykazují žádné zvláštní příznaky.

Např. Používat telefon k soukromým hovorům se zakazuje.

b) Slova knižní

Tato skupina slov využívá jazykových prostředků, které jsou charakteristické právě pro psané jazykové projevy (texty odborné, literární, psané projevy oficiálního charakteru) a mluvené projevy pronášené například při slavnostních příležitostech.

Např. chrabrý, záhodno, dlužno, ušlý, činuplný, kynouti, prahnouti, líce

c) Slova hovorová

Uplatňujeme především v projevech mluvených. Tato skupina slov zahrnuje jak část slov spisovných, tak i nespisovných. Nespisovná část v sobě spojuje pojmenování z obecné češtiny a slangová slova. Hranice mezi hovorovou vrstvou a obecnou češtinou a slangem nejsou pevné. (Hauser, 1980)

3.7.1.2. SLOVA NESPISOVNÁ

a) Dialekty

Jedná se o „*jazykový útvar národního jazyka užívaný na určitém ohraničeném území*“ (Hubáček, 2002, s. 25)

U nás rozlišujeme 4 nářeční skupiny:

1. **česká nářečí,**
2. **hanácká (středomoravská),**
3. **moravskoslovenská (východomoravská),**
4. **slezská (lašská).**

V literatuře se objevuje ještě pojem *regionalismy* neboli slova oblastní, které patří do skupiny dialektismů. Do této vrstvy slov řadíme tzv. *čechismy* a *moravismy*. Jak již napovídá samotný název, čechismy je soubor výrazových prostředků užívaných na území Čech (např. špitat/šeptat, umolousaný/ušpiněný, tlusté ponožky/teplé ponožky ad.) a moravismy takových, které se nejčastěji objevují na území Moravy a Slezska (hody/posvícení, duchna/peřina, sdělat/sundat, hrubé ponožky/teplé ponožky ad.) Ve srovnání s dialektismy regionalismy přesahují rámec jednoho nářečí.

b) Slova obecněčeská

Hubáček tuto skupinu slov označuje jako *interdialekty*, což je vlastně přechodné pásmo mezi dialekty a spisovnou češtinou, k jehož vzniku dochází v důsledku stírání rozdílů mezi jednotlivými nářečími uvnitř nářečních skupin. Do této kategorie zařazuje vedle obecné češtiny (slov obecněčeských), rovněž obecnou hanáčtinu, obecnou moravskou slovenštinu a obecnou laštinu (slezštinu).

Za územně nejrozšířenější, a proto dominantní, se považuje obecná čeština.

Vedle vymezení územního se užívá vymezení z hlediska sociálního, pak hovoříme o tzv. *sociolektech* neboli sociálních nářečích. Uživatelé tohoto souboru slov mají společnou profesi, sdílí společenské prostředí či zájmovou oblast.

Na rozdíl od dialektů, které jsou považovány za útvary strukturní (tzn., mají své specifické prostředky zvukové, slovníkové i mluvnické), sociolekty jsou útvary nestrukturní (tzn., neplatí definice útvarů strukturních).

Do této skupiny slov patří slang, profesionalismy i argot.

c) Slangismy

Nespisovná slovní zásoba spjatá se zájmovými skupinami lidí (slang sportovní, rybářský, trampský, myslivecký, herecký ad.)

Např.

Ve studentském slangu: biola, čenina, příraz, tělák atd.

V železničářském: albatros, bardotka, bobina, čmelák, honda, mikádo,

d) Profesionalismy

Jedná se o nespisovné odborné pracovní názvy. Nejznámější jsou profesionalismy z prostředí lékařského, hudebníků, zedníků, motoristů, horníků ad.

Např.

V lékařském slangu: ležák, exnout, vasrman (Wasrmannova zkouška), intravenóza (intravenózní injekce). V hornickém: kilof, cvajšpic, šichtmistr, šicht'ák, pantáta, festšichta, kovaná atd.

Hubáček slangismy a profesionalismy chápe jako dvě skupiny, které se vydělují uvnitř vyšší nespisovné vrstvy národního jazyka, slangu (má obecnější význam). (Hubáček, 2002)

e) Argot

Argot bývá nazýván jako „tajná mluva“, jehož uživatelé se pohybují na okraji lidské společnosti (společenská spodina). Argotu užívali v minulosti zlodějové, vandráci, recidivisté, kasaři, prostitutky apod., za účelem záměrného utajení popisované skutečnosti.

Např. vočko (nežádoucí pozorovatel), lochna (díra), rozmajstrovat psy (vypáčit zámky), stříkačka (pistole), zatloukat (zapírat), prkenice (náprsní taška).

3.7.1.3. SLOVA VYDĚLENÁ PODLE PŮVODU

a) Domácí

Vrstva slov domácích postihuje největší část české slovní zásoby.

b) Přejatá

V průběhu celé historie existence českého jazyka se náš národní jazyk setkával a narážel na různé vlivy jiných zemí, respektive jazyků těchto zemí. Přejímání z cizích jazyků bylo vždy jistým způsobem závislé na soudobé kulturní, hospodářské či politické situaci. V době německé kolonizace a ještě silněji po Bílé hoře byla česká řeč přílivem německých slov přímo atakována. V době vlády socialistických stran a jejího napojení na SSSR se přejímalo z ruštiny. Po roce 1989, kdy přišlo jisté uvolnění, se český národní jazyk dostává do vlivu jazyka evropského ostrovního státu, angličtiny. A tak bychom mohli pokračovat do nekonečna. Jedná se totiž o přirozený vývoj slovní zásoby.

Z chronologického hlediska jsme přejímali slova nejprve z **latiny**, dnes již jazyka mrtvého, (př. civilizace, univerzita, existence, opera), z **řečtiny** (př. demokracie, hyperbola, varhany). Původem latinská či řecká je v mnoha případech celá terminologie některých vědních disciplín. Dále jsme přejímali z **němčiny** (př. brýle, cihla, knedlík, jarmark, mince), z **francouzštiny** (př. alarm, alej, garáž, gáže, spirála), z **angličtiny** (př. doga, film, revolver, snob, sport), z **italštiny** (př. loterie, mandolína, sardinka, safír, soprán). Ze slovanských jazyků bychom uvedli **ruštinu** (př. lyže, úroveň, velmož, svět, vzduch) a **polštinu** (př. ohon, okres, vzor, kořalka).

A nakonec bychom uvedli slova přejatá z jazyků vzdálenějších: **turečtina** (př. klobouk, salaš, jogurt), **hebrejština** (př. amen, sobota, rámus), **čínština** (př. čaj, kaolín, sója) a na závěr **arabština** (př. talisman, algebra, alkohol).

c) Cizí

Výrazy původem z cizích kultur se rozvrstvějí na ose, jejímiž krajními póly jsou *slova přizpůsobená* a *zcela nepřizpůsobená*. Toto označení logicky vyplývá z míry adaptace těchto lexikálních prvků na naše jazykové prostředí.

V prvním případě šla adaptace tak daleko, že si uživatelé cizosti jejich původu dnes ani neuvědomují (např. škola, kalendář, banka, plech, barva). Tuto skupinu slov nazýváme **zdomácnělá**. Přizpůsobily se formou, hláskovou stavbou a také mluvnicky.

V případě druhém se jedná o slova, která jsou stále pocíťována a také se chovají jako cizí. Do této skupiny řadíme pojmenování cizích *reálií* (např. cizí měny: libra, dolar; jídlo a pití: saké, maté, boršč atd.) a *slova citátová* (např. de iure, de facto, status quo, faux pas atd.).

3.7.1.4. SLOVA Z HLEDISKA DOBOVÉHO

a) neologismy

Neologismy neboli nová slova, vznikají v závislosti na aktuálních potřebách uživatelů jazyka, tzn. pojmenovat nové jevy či skutečnosti objevující se kolem nás. Zpravidla jde o slova užívaná zpočátku menším okruhem uživatelů, popř. jen jedním. Ve chvíli, kdy vejdou do obecného užívání, přestávají být považovány za neologismy.

Vztahují se vždy k současnosti, tudíž můžeme hovořit o neologismech např. 14. století. Např. Husovy neologismy: *obžerník, radovník, křivochvalec, bláznomluvenie, jedovatiti* apod. (Hauser, 1980)

Např. manažerka, deadline, lůžkoden, oldparáda atd. (Svobodová, 2006)

b) módní

Jedná se o vrstvu slov, které bývají v určité době velmi oblíbená, až nadužívaná.

c) archaismy

Archaismy jsou slova, která bývají vytlačována z každodenního užívání slovy běžnými, živými, avšak označují jevy stále existující.

Dle míry zastarávání hovoříme o slovech *poněkud zastaralých* nebo *zastarávající* (př. chmelovina = pivo, ctitelkyně) a slova *zastaralá* (př. drahý = dlouhý, bradýř = holič). (Hauser, 1980)

Např. škamna = školní lavice, studnice, suknice, branný = hlídač v bráně atd. (Svobodová, 2006)

d) historismy

Jde o skupinu pojmenování, která označují jevy a předměty již zaniklé.

Např. názvy historických zbraní (sudlice, palcát), vojenské tituly (kaprál, lancknecht) atd.

3.7.1.5. SLOVA PODLE FREKVENCE UŽITÍ

a) frekventovaná

Frekventovaná slova jsou uživateli velmi často uplatňována. Více o frekvenci slov v češtině jsme se zmiňovali v kapitole 3.6.

b) řídká

Jedná se o vrstvu slov, která je v jazykových projevech málo frekventovaná, tzn. její užití je nízké. Při tvorbě přehledu těchto slov se vychází od jistého frekvenčního standardu, tzn. od slov, které se užívají běžně.

Např. čerstvota = čerstvost, drsnota = drsnost, tabule = hostina apod.

Za slova řídká můžeme považovat rovněž archaismy či neologismy a to proto, že jedny z užívání vycházejí a druhé se šířit teprve začínají. (Hauser, 1980)

c) okazionalismy

Skupina slov vyskytující se v řeči náhodně, řídké, příležitostně.

d) hapax legomena

„Slovo či tvar vyskytující se v literárním textu jen v jediném užití.“ (Kraus, 2009, s. 296)

3.7.1.6. SLOVA PODLE EXPRESIVITY

a) slova citově neutrální

Vrstva slov zahrnující výrazy nevykazující zvláštní příznak expresivity.

b) slova citově příznaková

Expresivní příznaky se pociťují buď kladně, nebo záporně.

✓ kladně

- a. zdrobněliny (deminutiva) – typické je tvoření pomocí přípon dvou stupňových (voda – vodička, dům – domeček) a třístupňových (oko – očko – očičko, ryba – rybka – rybička).
- b. slova důvěrná (famiální) – užívané v důvěrném styku osob (*zlatíčko, šmudlíčku*).
- c. slova domácí (hypokoristika) – zahrnuje označení členů rodinných příslušníků (*maminka, tatínek, strýček*) a podoby vlastních jmen užívaných v domácím prostředí (*Fanoušek, Dášenska*).
- d. dětská slova – užívaná dětmi a dospělými v rozhovoru s nimi (*papat, hajat, čiči, paci, bacat, bumbat, hačat*).
- e. eufemismy – slova nahrazující výrazy nepříjemné, ve společnosti nevhodné, mají zjemňovací funkci (*zesnul, skonal, odešel na věčnost; nevidomý, neslyšící, tělesně postižený* ad.).

✓ **záporně**

- a. slova hanlivá (pejorativní) – *barabizna, herka, chvastoun* ad.
- b. slova zveličelá (augmentativa) – *chlapisko, babizna, psisko, mrňous, tlust'och* ad.
- c. slova zhrubělá – těmito slovy značíme jevy budící pohoršení a odpor: *ožravec, -kecat, držka, žvanit*, a vulgární slova – jsou to výrazy hrubého, nespolečenského chování: *hajzl, blít, chlstat*.
- d. dysfemismy – je to opak eufemismů, cílem je vyvolat nepříjemné pocity: *zdechl, žrát, žrádlo, mrzák, bachratá*.

3.7.1.7. SLOVA Z HLEDISKA SLOHOVÉHO

Slovy hovorovými a knižními jsme se již zabývali výše v rámci slov spisovných, proto se o nich více rozepisovat nebudeme.

1. hovorové

2. knižní

3. termíny

Zahrnují pojmosloví většiny vědních oborů a dalších odvětví lidské činnosti. Pro tyto výrazy platí, že by měly být *jednoznačné, přesné, ustálené, neutrální (neexpresivní) a nosné*, jak uvádí Svobodová. (Svobodová, 2006)

Např. *dusičnan, příslovce, taxon*.

4. poetismy

Jedná se o skupinu slov užívaných výhradně v uměleckém stylu, přičemž řada z nich je vnímána jako zastarávající či zastaralá.

Např. chrabrý, luna, kdys, vesna.

3.8 OBOHACOVÁNÍ SLOVNÍ ZÁSObY

Obohacování slovní zásoby je zcela přirozený proces. Nové jevy a skutečnosti okolo nás si žádají nová pojmenování. Tak se v našem jazyce objevují pojmy nové anebo ty staré nabývají nových rozměrů, významů. Je to věčný koloběh, který nikdy neustane.

3.8.1 ZÁKLADNÍ PROSTŘEDKY OBOHACOVÁNÍ SLOVNÍ ZÁSObY

Hubáček tvrdí, že nová pojmenování nevznikají jen pomocí slovotvorných postupů (zahrnuje pouze tvoření slov), ale rovněž pomocí neslovotvorných, jimiž se však slovní zásoba nerozšiřuje (přenášení slovních významů, přejímání slov a tvoření pojmenování víceslovných). (Hubáček, 2002)

Hubáčkovu tvrzení však odporuje názoru Diany Svobodové, která ve své knize Průvodce českou slovní zásobou do prostředků obohacování či rozhojňování slovní zásoby zahrnuje právě i tyto neslovotvorné postupy, jako je přejímání slov či přenášení významu. (Svobodová, 2006) My jsme se přiklonili k oběma pohledům.

- **Tvoření slov** (slovotvorba)
- **Přejímání slov z cizích jazyků**
- **Přejímání z útvarů národního jazyka jiných než spisovných**
- **Přenášení významu**
- **Tvoření pojmenování víceslovných**

3.8.1.1. TVOŘENÍ SLOV

Tvořením slov se zabývá *slovotvorba* (derivologie). Společné rysy má jednak s morfologií, jednak s lexikologií a také syntaxí.

Slovotvorba se zabývá jen jistou skupinou pojmenování, tedy slovy, která vznikají na základě slovotvorného procesu *odvozování*, *skládání* a *zkracování*. (Hubáček, 2002)

1) ODVOZOVÁNÍ (DERIVACE)

Jedná se o nejčastější způsob tvoření slov v českém jazyce. Slova vznikají připojením *odvozovacího základu* slova základového (les) a *slovotvorného formantu* (předpona, přípona, koncovka). Odtud hovoříme o odvozování:

- a. předponovém – spojení předpony a odvozovacího základu (př. **pra** – les)
- b. příponovém – spojení přípony a odvozovacího základu (př. les-**ík**)
- c. koncovkovém – ke slovnímu základu připojíme ohýbací koncovku (př. les-
ø – les-**y**; holub-ø – holub-**í**; včel-a – včel-**í**)
- d. smíšeném – tzv. oboustranný formant neboli cirkumfix může mít několik podob:
 1. předponově-příponový (např. vod-a – **po**-vod-**eň-ø**; čern-ý – **z**-čern-**a-l-ý**)
 2. předponově-koncovkový (např. dráh-a – **ná**-draž-**í**; čas-ø – **po**-čas-**í**)
 3. předložkově-koncovkový (např. pod zem-í – **pod**-zem-**í**)

(Svobodová, 2006)

Nejčastěji se setkáváme s odvozováním od podstatných jmen či sloves.

Problematika odvozování je velmi obšírná, avšak pro naše účely tyto údaje stačí.

2) SKLÁDÁNÍ (KOMPOZICE)

Tímto způsobem se v českém jazyce tvoří především podstatná a přídavná jména, číslovky a zřídka slovesa.

Jedná se o tvorbu nových slov spojením dvou, řidčeji tří slovotvorných základů (tj. komponentů, částí složeniny). Hranice, na níž se komponenty stýkají, se nazývá *šev složeniny*. Příkladem takto utvořených slov je *okamžik*, *velkoměsto*, *trojhlas*.

Nejčastěji tato pojmenování slouží odbornému názvosloví či publicistice, ojediněle se s nimi můžeme setkat v uměleckém stylu, kde je jich užito spíše se záměrem zvýraznění expresivity (modrojas, temnosvit).

Kompozita lze diferencovat na složeniny:

▪ podle těsnosti vztahu:

Vznikají tzv. spřahováním, proto hovoříme o tzv. **spřežkách** neboli juxtapozici.

- 1) **Vlastní složeniny (spřežky)** se nedají rozložit na volné spojení slov, protože jeden z komponentů není samostatným slovem (př. starousedlík, krutihlav).
- 2) **Nevlastní** se naopak rozpojit dají. Zpravidla mají změněný pořádek slov. Např. díkůvzdání – vzdání díků, pravděpodobný, bohudík.

▪ podle slovnědruhového zařazení kompozit:

Nejčastěji jde o substantiva (zlatohlávek, lůžkoden), adjektiva (libozvučný, zelenožlutý) a číslovky (čtyřdílný, sedminásobný).

▪ podle vztahu mezi členy kompozit:

- 1) **Souřadné složeniny** (koordinační), jejichž komponenty jsou na stejné syntaktické úrovni (např. severozápad, nosohltan, Ostrava-Poruba atd.).
- 2) **Podřadné složeniny** (determinační) vznikají z tzv. *nominálních syntagmat*, kdy jeden člen je určován druhým (např. modrooký – modré oči; stoletý – sto let apod.).

V češtině se setkáváme rovněž s případy, kdy se kombinují dva slovotvorné postupy, konkrétně odvozování a skládání. Například slovo zemědělec není jen utvořeno ze dvou slovotvorných základů zem- a děl-, ale ještě navíc pomocí slovotvorné přípony -ec.(Čechová, 1996)

Pro širší a podrobnější klasifikaci kompozit odkazujeme na jazykovědnou literaturu zabývající se touto problematikou.

3) ZKRACOVÁNÍ

Jedná se o zvláštní způsob tvoření slov, a to na základě redukce slov na písmena či jeho slabiky. Výsledkem zkracování jsou *zkratková slova*.

Zkracování je prostředkem zejména jazykové ekonomie. Vždy platí pravidlo, že zkrácená a původní podoba výrazu má stejný význam.

Rozlišujeme 3 typy zkratkových slov:

1 Zkratky čistě grafické

Slouží pro psaný projev, při jeho čtení se však používá jeho plná podoba (např. tj., atd., prof., doc.).

2 Zkratky graficko-fonické

Jsou tvořeny z iniciálních hlásek a píšeme je velkými písmeny. Z hlediska zvukového jsou realizovány 3 způsoby:

- a) jako slova nesklonná – JAMU, AMU, NATO
- b) hláskují se po jednotlivých písmenech – OSN [ó-es-en], ČR [čé-er]
- c) možné oba způsoby – ZUŠ [zet-ú-eš] nebo [zuš], hovorově odvozeno [zuška].

3 Zkratky fonické (též zkratková slova)

Mají zvukový i tvaroslovný charakter slov. Rozlišujeme slabičné (tvořené počátečními slabikami plného slova – př. Setuza – Severočeské tukové závody) a smíšené (složené z různě obsáhlých skupin písmen plného slova – př. Čedok – Česká dopravní kancelář).

V posledních letech se uplatňuje tzv. **univerbizace** neboli sémantické krácení, pomocí kterého se tvoří z víceslovných pojmenování jednoslovné. Nově utvořené slovo má pak hovorový či slangový charakter. Např. vysoká škola – výška, řídičský průkaz – řidičák). (Svobodová, 2006)

3.8.1.2. PŘEJÍMÁNÍ SLOV Z CIZÍCH JAZYKŮ

K tomuto tématu jsme již dosti pojednali v kapitole 3.7.1.3. Slova vydělaná podle původu, respektive slova přejatá. Jen pro doplnění bychom uvedli, že k přejímání dochází buď na základě přímého ústního jazykového styku, či

prostřednictvím psaného jazyka. Přejatá slova se tak přizpůsobují výslovnostně, pravopisně a mluvnicky (podle své formy).

Tento způsob obohacování slovní zásoby má velký význam pro mezinárodní komunikaci.

3.8.1.3. PŘEJÍMÁNÍ Z ÚTVARŮ NÁRODNÍHO JAZYKA JINÝCH NEŽ SPISOVNÝCH

Jinými než spisovnými útvary národního jazyka máme na mysli především místní dialekty, příp. interdialekty (př. cérečka, šohaj), profesní a zájmové slangy (př. kouč) a v neposlední řadě argot (př. polda, chlupatej).

Více o nespisovných útvarech národního jazyka jsme uvedli v kapitole 3.7.1.2.

3.8.1.4. PŘENÁŠENÍ VÝZNAMU

K přenášení významu neboli **sémantickému tvoření** dochází dvěma způsoby:

1. Na základě *podobnosti vnější*, tj. **metaforizace**.
 - Takto vznikají tzv. **metaforické názvy** (metafora),
- př. zub (času, pily), kamenná tvář (vážná).
2. Na základě *podobnosti vnitřní*, tj. **metonymizace**.
 - Takto vznikají tzv. **metonymické názvy** (metonymie),
- př. hudba (orchestr, kapela), knihařství (provozovna). (Hubáček, 2002)

Více k tomuto tématu pojednáváme v kapitole 3.1.2 v praktické části.

3.8.1.5. TVOŘENÍ POJMENOVÁNÍ VÍCESLOVNÝCH

Víceslovnými pojmenováními máme na mysli **frazémy** (též frazeologismy), což jsou *pojmenování s přeneseným významem*. Svobodová uvádí, že ustálenost těchto základních jednotek frazeologie je podmínkou jejich vlastní existence. Jejich význam nelze odvodit z jeho dílčích složek, jelikož slova frazému svůj původní význam ztrácejí a nově se vážou na celý frazeologismus. (Svobodová, 2006)

Rozlišujeme frazémy **jmenné** a **slovesné**. Jmenné jsou např. *jablko sváru, vlčí mák, zpětný chod*, slovesné pak *nechat na holičkách, mít na paměti, brousit si zuby*.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

1 ÚVOD

Celá diplomová práce je zaměřena na posouzení úrovně slovní zásoby a vyjadřovacích schopností u dětí předškolního a mladšího školního věku. Naším hlavním cílem bylo srovnání tří vybraných cílových skupin. O výběru právě těchto věkových kategorií se zmiňujeme níže.

Za tímto účelem jsme písemně zpracovali dotazník, jehož cílem bylo zjištění, zda se respondenti orientují v základních prostředcích slovní zásoby, jako jsou významy slov (synonymie, antonymie, nadřazenost a podřazenost slov, polysémie).

1.1 CHARAKTERISTIKA VZORKU PRO SBĚR DAT

Po získání teoretických základů o věkových zvláštностech našich respondentů jsme se rozhodli, že vzorkem pro náš průzkum budou děti předškolního věku a žáci druhých a pátých ročníků. Rozhodli jsme se tak především proto, abychom porovnali úroveň slovní zásoby dětí před zahájením povinné školní docházky, dětí, které se již sžily se školním prostředím a nakonec dětí, které jsou již na konci první půlky základního vzdělávání.

S tímto úmyslem jsme se vydali na dvě základní a mateřské školy v okrese Opava. Obě školy jsou situovány na vesnici. V obou případech se jedná o školní zařízení, v němž pod jednou správou fungují jak škola základní, tak také mateřská.

Na Základní a Mateřské škole v Hlavnici jsme měli možnost pracovat s 20 respondenty a na Základní škole ve Vávrovicích jsme zkoumali 25 respondentů. Celkově jsme tedy podrobili našemu průzkumu 45 respondentů předškolního a mladšího školního věku.

Pokud bychom chtěli čísla označit jednotlivé cílové skupiny, s nimiž jsme pracovali, tak v každé skupině bylo po 15 dětech.

1.2 METODOLOGIE PRŮZKUMU

Jak jsme již poznamenali v kapitole 1, k získání podkladů pro náš průzkum jsme vytvořili dotazník vlastní konstrukce. Jelikož jsme zvolili 3 různorodé cílové skupiny, jež se do značné míry liší svými intelektuálními schopnostmi, dovednostmi zejména v oblasti čtení a psaní, využili jsme pro zpracování průzkumu jednotlivých skupin dvou odlišných metod. U starších dětí, tedy u druhých a pátých ročníků, jsme zvolili metodu **dotazníku**. Děti, s výjimkou krátké instruktáže k dotazníku pracovaly samostatně, otázky vypisovaly samy.

U mladších respondentů jsme dali přednost **rozhovoru**. Dětem byly jednotlivé části dotazníku podrobně vysvětleny a poté na základě jejich odpovědí jsme údaje zaznamenávali sami.

1.2.1 DOTAZNÍK

Dotazník je způsob řízeného rozhovoru. Jedná se o psychodiagnostickou metodu, která je založena na písemných odpovědích na písemné dotazy. Výhodou této metody je vysoká objektivnost dat. Dotazník je tvořen souborem otázek, které jsou určeny respondentům (dotazovaným osobám). Respondenti mohou odpovídat buď na typy otázek, které vyžadují pouze zaškrtnutí jedné z nabízených možností. Nebo se mohou setkat s dotazníkem, do něhož se odpovědi vypisují. Oba typy lze kombinovat. (Šimíčková-Čížková, 2004)

Při jeho sestavování je potřeba zamyslet se nad hlavním cílem metody. Dále je nutné správně a logicky formulovat konkrétní otázky.

Jelikož samotnou podstatou dotazníků je objektivita odpovědí, jak již jsme zmínili výše, je důležité před jeho definitivní verzí provést tzv. pilotáž na menším počtu osob. Při průzkumu jsme ji ovšem nezařadili.

Dotazníkem získáváme jak tvrdá data, což jsou osobní údaje, věk, pohlaví atd., tak také data měkká, tím jsou myšleny názory, zkušenosti, zájmy, postoje ad. Otázky v dotazníku mohou být dvojího druhu, a to uzavřené, otevřené či škálové. (Šimíčková-Čížková, 2004)

1.2.2 ROZHOVOR

O rozhovoru hovoří Šimíčková-Čížková jako o nejpřirozenější a zdánlivě nejsnazší metodě zjišťování dat. Avšak opak je pravdou. Rozhovor neboli interview je metodou dotazování „tváří v tvář“. Psychologický rozhovor si navíc klade za cíl seznámit se s povahou dotazovaného, často s jeho problémy či skutečnostmi, které pro něj mohou být nepříjemné. Proto je poměrně náročná. (Šimíčková-Čížková, 2004)

Rozhovor vyžaduje kvalitní a promyšlené naplánování s určitým cílem. Otázky jsou kladeny verbálně. Otázky mohou být dvojího typu. Buď se jedná o standardní otázky, na něž dotazovaní odpovídají ano – ne, nebo je otázka položena tak, že předpokládá volnou odpověď.

Záznam rozhovoru může být buď zaznamenán okamžitě písemně, nebo pomocí diktafonu či jiné techniky. V případě psychologického rozhovoru je možné sledovat rovněž neverbální projevy dotazovaného. (Šimíčková-Čížková, 2004)

1.3 KONSTRUKCE DOTAZNÍKU PRO ŽÁKY

Hned na začátku bylo naším cílem sestavit dotazník, který by byl zaměřen komplexně. To znamená, aby zjistil znalost v oblasti synonymie, antonymie, polysémie, dále významových vztahů slov jako je nadřazenost a podřazenost slov a v neposlední řadě významy konkrétních slov. A to proto, že považujeme dobrou orientaci v této části jazykové gramotnosti za velmi podstatnou. Dovednost rozumět a rovněž používat bohatství svého mateřského jazyka by měla být pěstována již od nejtělejšího věku dítěte.

Náš dotazník je tvořen sedmi otázkami, které jsou ryze otevřené a vyžadují volné doplnění odpovědi. Cvičení 1 – 5 jsou řazeny dle témat výše zmiňovaných a zbývající dvě otázky jsou zaměřeny na výčet slov dle individuální slovní zásoby. Šestá otázka navíc zúžila okruh odpovědí na slova začínajícími konkrétním písmenem a sedmá omezila výčet slov svým stanoveným tématem.

Jednotlivé výrazy byly vybírány s ohledem na věk respondentů. Podmínky jsou pro všechny tři skupiny rovnocenné, právě za účelem objektivní konfrontace úrovně jejich jazykových dovedností a znalostí.

Jako poslední je třeba zmínit, že se otázky lišily také podle časového omezení. Otázky č. 1, 2 a 4 nebyly časem omezeny, většinou byly děti hotovy zároveň, případně s kratšími časovými odstupy. Avšak otázky č. 3, 5, 6 a 7 byly časově okleštěny, a to z důvodu vyšší objektivitě bodování a také sjednocení podmínek pro všechny respondenty. Časový limit uvádíme u jednotlivých otázek.

Dotazník:

1) *Najdi k vyznačeným slovům co nejvíce možných synonym (slov podobného významu).*

Vaše Adélka je moc **hezká** holčička.

Po silnici **běží** chlapec se svým psem.

U stolu seděl usměvavý **hoch**.

Maminka neustále zkrásluje náš **dům**.

V případě mladších respondentů jsme byli nuceni vysvětlit na konkrétním příkladu, co synonyma jsou, aby úkolu porozuměli. S pochopením problém nebyl, děti byly velmi pohotové.

2) *Vytvoř k daným slovům antonymum (slovo protikladné).*

Černá kočka -

Bázlivý člověk -

Laskavá žena-

Chudý kraj -

Vysoký dům -

Přijít -

Zvednout -

Ticho -

Rub -

Den -

Světlo -

U této otázky jsme rovněž mladším dětem vysvětlili na ukázce, v čem antonymie spočívá.

3) *Napiš k danému slovu co nejvíce slov podřazených.*

Vzor: zelenina – mrkev, petržel, celer, česnek, cibule, meloun, pórek atd.

ovoce -

ryby -

jarní květiny -

zvířata v lese -

U mladších dětí se nám osvědčilo přirovnání nadřazenosti a podřazenosti slov k vysoké hoře, na jejímž vrcholu sídlí mocná skupina s názvem zelenina. Uvnitř hory se ve velké bublině shromažďují všechny druhy zeleniny. Děti rychle zareagovaly a snadno vytvářely další slova podřazená dle zadání.

Časový limit na každou skupinu: 1 minuta.

4) *Vysvětli význam slova.*

Skalpel -

listonoš -

kapsář -

rarach -

Zde nebylo potřeba dlouhého vysvětlování.

5) *Co všechno mohou daná slova znamenat? Napiš co nejvíce vět v daném významu.*

koruna -

vlna -

klika -

Cílem tohoto cvičení bylo zjistit orientaci v polysémních pojmenováních. Děti často překvapovaly svou pestrostí odpovědí (viz kapitola 2.3).

Mladším dětem opět bylo potřeba na několika příkladech osvětlit, v čem polysémie spočívá. Dětem předškolního věku činilo tvoření vět poměrně velký problém, přestože jsme opět volili vhodný příklad, což se pochopitelně v úspěšnosti odpovědí projevilo. Pokud děti věty tvořily, šlo o větné celky velmi jednoduchých konstrukcí.

Časový limit na každou skupinu: 2 minuty.

6) *Napiš co nejvíce slov na písmeno P.*

.....

U této otázky u starších žáků nevznikl žádný zádrhel. Pouze u dětí předškolního věku, které ještě nemají stoprocentní sluchovou analýzu, bylo potřeba většího „nakopnutí“.

Časový limit: 1, 5 minuty.

7) *Napiš co nejvíce slov, která se pojí se slovem les.*

.....

V případě nejasností jsme pomohli vhodnou ukázkou.

Časový limit: 2 minuty.

1.4 STANOVENÍ PROBLÉMU PRŮZKUMU

Předpokládali jsme, že celkově nejúspěšnější budou žáci pátých ročníků v porovnání s dětmi mladšími. Dále že žáci druhých ročníků budou v průzkumu úspěšnější než děti předškolního věku. A nakonec že nejnižší úroveň slovní zásoby a vyjadřovacích schopností budou dosahovat děti předškolního věku.

Usuzovali jsme tak na základě znalostí úrovně jejich vývojových zvláštností, jejich zkušeností, daných věkem, a dalších výhod, již uváděných výše, kterými disponují starší děti.

2 VÝSLEDKY PRŮZKUMU

Ke zhodnocení našeho průzkumu jsme přistupovali ze dvou hledisek. V první řadě jsme se zaměřili na vyhodnocení bodové, které nám vyplynulo po zpracování výsledků dotazníků. Druhým krokem byl výběr dvou otázek z dotazníku, u kterých jsme hodnotili nejčastější správnou odpověď v rámci dané skupiny.

Data vyhodnocená oběma postupy nám dobře ukázala srovnání úrovně všech skupin, což bylo již od počátku naším hlavním cílem.

2.1 VYHODNOCENÍ VÝSLEDKŮ PRŮZKUMU NA ZÁKLADĚ DOSAŽENÝCH BODŮ

Respondenty vypracovaný dotazník jsme vyhodnotili **bodově**. Podmínky a bodová stupnice byly pro všechny účastníky průzkumu totožné. Rozdílné bylo pouze posuzování některých odpovědí, o čemž se více zmiňujeme v kapitole 2.3.

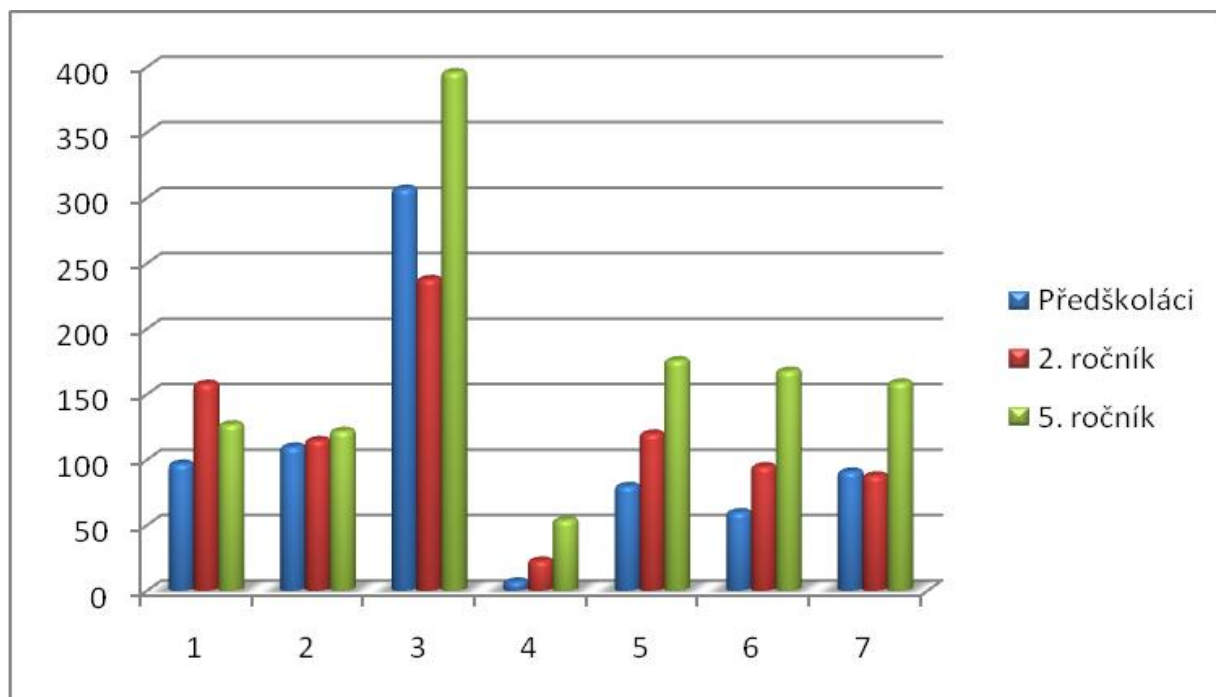
Za každou správnou odpověď, získal žák jeden bod. V případě špatné odpovědi jsme body neodečítali. Součtem všech bodů jsme došli k výslednému číslu.

Níže uvádíme přehlednou tabulku, z níž je patrná úspěšnost jednotlivých cílových skupin v jednotlivých otázkách a na konec uvádíme rovněž úspěšnost celkovou. Poté byla data přenesena do grafického znázornění, kde jsou konkrétní výsledky lépe a snadněji srovnatelné.

Tabulka č. 1: Bodové vyhodnocení průzkumu

	1. otázka	2. otázka	3. otázka	4. otázka	5. otázka	6. otázka	7. otázka	celkem
Předškoláci	97	110	307	7	80	60	91	752
2. ročník	158	115	238	23	120	95	88	837
5. ročník	127	122	396	54	176	168	159	1202

Graf č. 1: Bodové vyhodnocení průzkumu

V otázce č. 1, která se zaměřovala na tvoření synonym, byli neúspěšnější žáci druhého ročníku, kteří v porovnání s žáky 5. ročníků byli úspěšnější o 31 bodů a ve srovnání s předškoláky o 61 bodů.

Výsledky otázky č. 2 byly poměrně vyrovnané, nejvyšších hodnot tentokrát dosáhli žáci 5. ročníků, kteří žáky druhého ročníku převýšili o pouhých 7 bodů a předškoláky o 12.

V otázce č. 3 byla úspěšnost žáků 5. ročníků v porovnání s žáky 2. ročníků vyšší o 158 bodů a překvapivě ve srovnání s předškoláky vyšší jen o 89 bodů.

Nejvyšších hodnot dosáhli v otázce č. 4 rovněž žáci 5. ročníků, a to s celkovým počtem 54 bodů. O 31 bodů byli méně úspěšní druháci a o celkových 47 bodů předškoláci.

Pátá otázka byla rovněž jasná. Žáci pátých ročníků převýšili žáky druhých ročníků celkem o 56 bodů a děti předškolního věku o 96 bodů.

Výsledky 6. otázky ukázaly jasnou převahu žáků 5. ročníků, kteří dosáhli celkových 168 bodů, čímž vznikl rozdíl od výsledků druháků o 73 bodů a předškoláků o 108 bodů.

V otázce č. 7 opět dosáhli nejvyššího hodnocení žáci 5. ročníků. Ve srovnání s žáky 2. ročníků byli úspěšnější o 71 bodů a opět velmi překvapili předškoláci, kteří zaostali o pouhých 68 bodů.

Z tabulky i grafu vychází, že žáci 5. ročníků byli celkově v průzkumu nejúspěšnější. Pro srovnání je potřeba uvést, že žáci 5. ročníků byli v řešení otázek dotazníku úspěšnější než žáci 2. ročníků, konkrétně o 365 bodů, a než předškoláci, o 450 bodů.

Výsledky průzkumu takto potvrdily náš prvotní předpoklad, tedy že žáci 5. ročníků dopadnou v dotazníku lépe než zbylé dvě věkové skupiny respondentů. Žáci druhých ročníků dosáhnou vyšší úspěšnosti než předškoláci. A děti předškolního věku dosáhnou nejnižších výsledků.

Na závěr je však nutno podotknout, že nás velmi udivily výsledky našich nejmladších účastníků průzkumu. Jejich výkony a potažmo výsledky dotazníku byly velmi vyrovnané. Pro srovnání bychom uvedli opět číselné hodnoty. Děti předškolního věku byly méně úspěšné ve srovnání s žáky 2. ročníků jen o 85 bodů a jen pro zopakování ve srovnání s 5. ročníkem o 450 bodů. Rozdíl není tak markantní. Domníváme se, že jistou výhodou pro děti předškolního věku byl právě individuální přístup, ke kterému jsme byli nuceni z důvodu absence dovednosti čtení a psaní přistoupit.

2.2 VYHODNOCENÍ VYBRANÝCH OTÁZEK DOTAZNÍKU

Pro zhodnocení jednotlivých otázek jsme volili různé postupy z důvodu pestřejšího průřezu výsledky průzkumu. Vedle bodového hodnocení jsme u otázek číslo 1 a 3 zvolili postup, který hodnotí **nejčastější správnou odpověď**. Pro zbývající otázky, tj. otázka č. 2, 4, 5, 6 a 7, jsme použili údaje z bodového hodnocení, v němž jsme se zaměřili na porovnání úspěšnosti jednotlivých cílových skupin podle bodů. Grafy zobrazující úspěšnost těchto otázek již neuvádíme a odkazujeme na grafické znázornění v kapitole 2.1.

Podstatou zjišťování nejčastější správné a špatné odpovědi bylo využití tzv. čárkovací metody.

2.2.1 VÝSLEDKY PRVNÍ OTÁZKY

Graf číslo 2 znázorňuje počty nejčastější správné odpovědi dětí jednotlivých skupin respondentů. V dotazníku měly uvést synonymum ke slovu hezká (zadání uvádíme níže). Nejčastěji jmenované slovo podobného významu bylo slovo *krásná*.

Najdi k vyznačeným slovům co nejvíce možných synonym (slov podobného významu).

Vaše Adélka je moc **hezká** holčička.

Po silnici **běží** chlapec se svým psem.

U stolu seděl usměvavý **hoch**.

Maminka neustále zkrásluje náš **dům**.

Graf č. 2: Nejčastější správná odpověď - krásná

2.2.2 VÝSLEDKY TŘETÍ OTÁZKY

Graf číslo 3 zobrazuje počty nejčastější správné odpovědi dětí jednotlivých skupin dotazovaných. V dotazníku měly vytvořit k nadřazené skupině *ovoce* co nejvíce slov podřazených. Pomocí čárkovací metody jsme došli k nejčastější uváděné odpovědi, kterou bylo slovo *jablko*.

Napiš k danému slovu co nejvíce slov podřazených.

Vzor: zelenina – mrkev, petržel, celer, česnek, cibule, meloun, pórek atd.

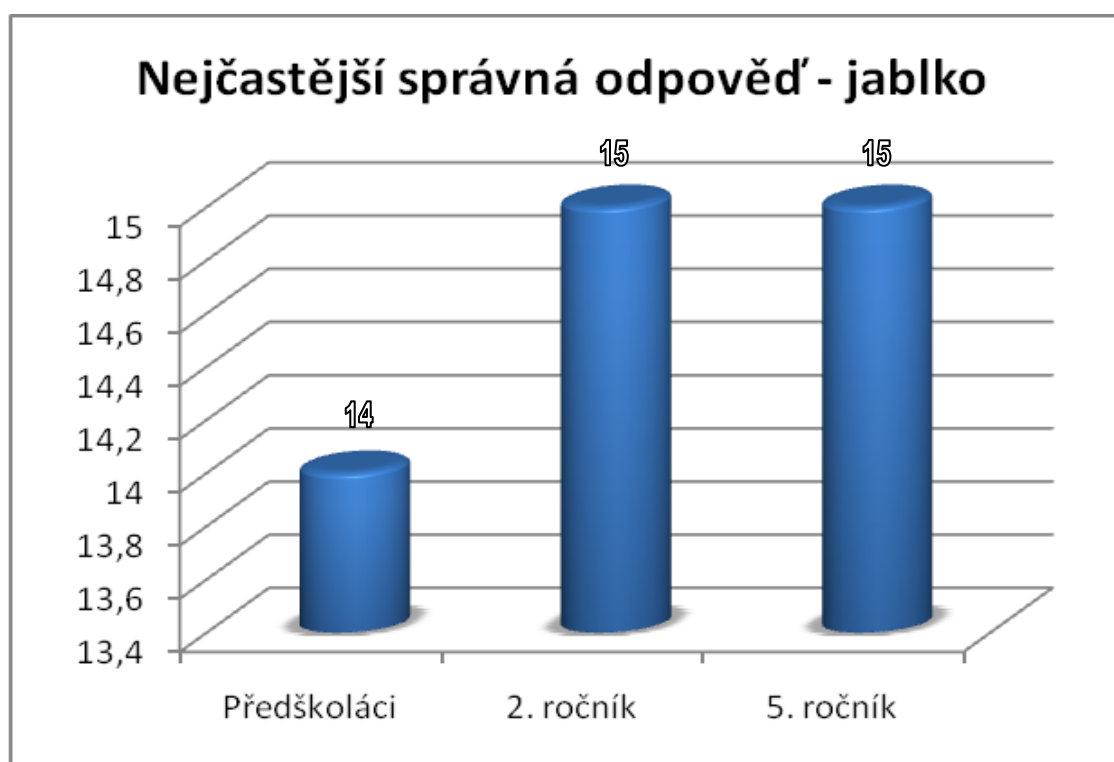
ovoce -

ryby -

jarní květiny -

zvířata v lese -

Graf č. 3: Nejčastější správná odpověď – jablko.

2.3 POZNÁMKY K PRŮZKUMU A JEHO HODNOCENÍ

Na závěr bychom se chtěli krátce rozhovořit o nejčastějších jevech, které se objevovaly v odpovědích našeho dotazníku. Často se jednalo o jazykové jevy a zvláštnosti, které jsou úzce spjaty s regionem, který je domovem respondentů. Dále jsou tyto jevy ovlivněny intelektuální úrovní žáků, jejich zkušenostmi a znalostmi.

V dotazníku jsme se často setkávali s odpověďmi, které měly **nepisovný charakter**. Vždy se jednalo o výrazy, které jsou typické pro tuto oblast, tedy pro lašskou nářeční skupinu, ke které Opavsko bezpochyby patří. Například výrazy typu *barák, zdrhnout, synek, galán* apod.

Za zmínku jistě stojí odpovědi především mladších respondentů, které rovněž vyplývají z prostředí, ve kterém vyrůstají. Často v otázce č. 2 vytvářely ke slovu **chudý** (kraj) slovo protikladné *tlustý*.

Dále jsme se zde setkali, především u mladších dotazovaných, s nepřesným chápáním významů slov. Například u otázky č. 2 děti často vytvářely ke slovu vysoký jako antonymum slovo **malý**. To jsme tolerovali výhradně u předškoláků a žáků druhých ročníků. Děti pátého ročníku by se měly, dle našeho soudu, v těchto odstínech významů již orientovat zcela přesně. Dále jsme se setkali u této otázky s dalším nepřesným vnímáním, a to u předškoláků, kteří ve většině případů nedovedli vytvořit opak ke slovu černá. Často odpovídali *šedá, rezavá, ale i další barvy*.

Dalším jevem, který se v našem průzkumu objevil, bylo mechanické vytváření antonym pomocí **záporky ne**. V případě předškoláků jsme využili rozhovoru, při kterém jsme děti upozornili, že existuje vhodnější výraz, takže poté jsme se ke správné odpovědi většinou dobrali. U starších žáků jsme tuto odpověď hodnotili jako nesprávnou.

Co se týká nepřesnosti, tak tato tendence se vyskytla také v odpovědích na otázku č. 2, konkrétně při vytváření antonyma ke slovu **ticho**. Hovoříme zde o nepřesnosti slovnědruhového zařazení. Až na dva případy žáků pátého ročníku, kteří k substantivu ticho vytvořili adverbium či adjektivum, odpověděli všichni správně. Větší zádrhel nastal u mladších respondentů. Avšak u nich jsme tuto nepřesnost tolerovali, stačilo nám vědět, že rozumí významu tohoto slova.

K problematice **tvorby vět** u předškoláků v otázce č. 5 jsme se již vyjádřili výše. Ke starším žákům je potřeba také krátkého komentáře. Děti často tvořily věty jakoby bezmyšlenkovitě. Soustředily se více na obsah věty než na její formu. Věty tak působily těžkopádně, neobratně a nesmyslně.

I přese všechny nedostatky děti často mile překvapovaly svou nápaditostí, uvědomělostí a všeobecným přehledem. Jako příklad bychom uvedli odpověď žáka 5. ročníku, který v otázce č. 5 ke slovu **koruna** uvedl, vedle klasických odpovědí, rovněž diamantová korunka používaná k vrtům do horniny. Nebo žák 2. ročníku odpověděl trnová koruna. Dále stejně starý žák u této otázky uvedl význam slova **vlna**,

vlna tsunami, což je jistě otázka všeobecného přehledu. A také si vzpomněli na hotel Koruna, který se nachází v Opavě.

S odpověďmi na otázku číslo 1, 3, 6 a 7 nebyly žádné větší obtíže.

3 VÝZNAMY SLOV

Problematikou slovních významů se zabývá vedle jazykovědy také filozofie, psychologie, logika a semiologie. Jedná se o velmi obšírné a složité téma. My bychom se však chtěli zaměřit pouze na ty útvary jazyka, které se objevují v našem průzkumu, popř. na vybrané kapitoly. Naším cílem tedy není obsáhnout látku do detailu, spíše nastínit její zákonitosti.

3.1 OBECNÉ VYMEZENÍ POJMU

Svobodová definuje význam slova „*jazykově ztvárněný odraz skutečnosti ve vědomí uživatelů jazyka*“. (Svobodová, Průvodce českou slovní zásobou, 2006, s. 55)

V souvislosti se slovním významem se můžeme setkat s pojmem **denotace** neboli vyjádřením věcného obsahu označovaného předmětu (denotátu). Popřípadě s termínem **konotace**, což je tzv. spoluvýznam neboli vyjádření expresivity či emociality slova.

Můžeme narazit na označení slov buď slovy **monosémními** (jednoznačnými, jednovýznamovými), či **polysémními** (mnohoznačnými, mnohovýznamovými), přičemž slova mnohoznačná jsou v jazyce frekventovanější.

3.1.1 SLOVA JEDNOZNAČNÁ

Jedná se o slova, která nesou jen jeden význam. Jednoznačnost slov je charakteristická pro odborné názvy, které jsou jednoznačné buď *absolutně* (např. kyselina sírová, sirovodík), nebo *v rámci jednoho oboru* (např. kalich – botanika, historie; kmen – botanika, morfologie).

Do této skupiny řadíme rovněž jména osob a zvířat, dále názvy zeměpisné (Klínovec, Opava), a to jen v případě, že označují jednu skutečnost.

Výjimku tvoří slova, která nepatří ani k vlastním jménům, ani k termínům. Jedná se například o tato slova: koloběžka, květináč, lustr; také o slova označující cizí realie: iglú, kriket. (Svobodová, 2006)

3.1.2 SLOVA MNOHOZNAČNÁ

Tato pojmenování nesou více než jeden význam. Jednotlivé významy jednoho slova mnohoznačného nazýváme **semémy**. Význam slov mnohoznačných je možné určit jedině z kontextu.

Podstatou jejich bytí je **sémantické tvoření** pojmenování (přenášení slovního významu). Svobodová tudíž do této skupiny slov řadí **metaforu**, **metonymii** a **synekdochu**.

a. Metafora

Bývá definována jako *přenesení významu na základě vnější podobnosti denotátu*. Vnější podobností je myšlen např. tvar (zub – v ústech → na pile → na vlasech), barva (dům z cihel → cihlová barva), rozsah (o chloupek, kapka – označující malé množství, naopak hora, kupa). Dále dochází k přenášení významů např. z částí těla na věci (ucho, hrdlo), ze zvířat na rostliny (kočičky, kuřátka, lišky) atd. (Svobodová, 2006)

b. Metonymie

Metonymie je *přenášení významu na základě vnitřní souvislosti denotátů*. Týká se výlučně substantiv. Pro lepší představu uvedeme několik příkladů. Metonymie vzniká např. přenesením pojmenování děje na osoby vykonávající tuto činnost (hlídka – děj hlídání → osoby, které hlídají; vláda → kabinet ministrů; obsluha, útok atd.)

c. Synekdocha

Jedná se o přenášení pojmenování buď z názvu celku na část, nebo naopak. Odtud tedy rozlišujeme 2 její typy:

- a) *část za celek* – např. hlava na hlavě místo hodně lidí; mít střechu nad hlavou místo domov, byt.
- b) *celek za část* – např. noční nebe zářilo místo hvězdy svítily; celé město bylo na nohou místo všichni lidé ve městě.

Vedle sémantického tvoření se objevují i další způsoby vytváření slovních významů. Máme na mysli **rozšiřování slovního významu**, kdy významy slov používaných v současnosti jsou obsáhlejší, než byly původně (např. zápas dnes značí druh zápolení, dříve jen forma uchopení se za pas). Nebo opačný postup, **úžení**

slovního významu, (např. kdysi pivo značilo cokoliv, co je k pití, dnes označuje konkrétní druh pochutiny). (Hubáček, 2002)

Hubáček uvádí jako zvláštní druh slov polysémních **homonyma**, která bývají definována jako *slova se stejnou formou grafickou i zvukovou, ale s jiným významem* (např. kolej – kolejnice, nástupiště, ubytovna studentů VŠ). (Hubáček, 2002) Svobodová definici homonym upřesňuje tvrzením, že homonyma jsou slova označující skutečnosti, které spolu nemají nic společného (na rozdíl od slov polysémiích – např. ucho – sluchový orgán → na hrnci → na tašce atd.). Např. stopka – 1. jako část rostliny, 2. jako dopravní značka. (Svobodová, 2006)

3.2 DALŠÍ MOŽNOSTI VYJÁDŘENÍ SLOVNÍHO VÝZNAMU

V této kapitole bychom se chtěli zaměřit na další slovní významy, které se rovněž objevily v našem průzkumu. Jsou jimi podřazenost a nadřazenost slov, dále synonymita a antonymie, o kterých jsme se již zmiňovali v teoretické části v kapitole 3.5.

1) *Nadřazenost versus podřazenost slov*

Významová nadřazenost a podřazenost bývá určována prostřednictvím významového obsahu a rozsahu. Obsah významu je tvořen rozsahem sémů, pro které platí, že čím méně sémů je, tím je obsah obecnější. Rozsah tvoří souhrn částí, jednotlivin, které jsou pojmenovány společným významem. Mezi nimi funguje nepřímá úměra, tzn., že čím menší je obsah, tím větší je rozsah a naopak.

Odborně slova nadřazená označujeme jako **hyperonyma** (např. stromy) a slova podřazená jako **hyponyma** (např. lípa, tis, jabloň atd.). (Svobodová, 2006)

2) *Synonymie (synonymita)*

Je založena na skutečnosti, že pro jeden denotát (označovanou skutečnost) existuje více pojmenování. **Synonyma** též označujeme jako **slova stejného významu** nebo **slova souznačná**. Uplatňování synonym v textu přináší bohatost a rozmanitost jazykových projevů, což pramení ve schopnosti jejich nahrazování v kontextu (např. slovo *omyl* lze nahradit synonymy *chyba*, *nedopatření*, *kaz*, *přehlednutí* atd.).

Rozlišujeme synonyma:

- a) **Úplná**, pro něž je příznačné, že se shoduje v *denotaci*, *konotaci*, ale i v *distribuci*, tj. rozsah užívání ve všech kontextech. Příklad: dívka – děvče, kouř – dým, hezký – pěkný, mluvnice – gramatika, kaluž – louže).
- b) **Částečná**, u nichž platí, že se liší v *rozsahu denotace*, v *konotaci*, případně i v *distribuci*. Příklad: divit se – zírat, hledět; dům - budova, stavba, barák, chalupa atd.). (Hubáček, 2002)

3) *Antonymie (antonymita)*

Spočívá v protikladnosti významu, pak hovoříme o **antonymech** neboli **slozech protikladných** (například: den – noc, sladký – hořký, živý – mrtvý). V antonymním vztahu se objevuje vždy pouze jedna dvojice slov, která stojí na opačných pólech významu, které jsou chápány jako kladný a záporný.

Antonymie je na rozdíl od synonymity značně omezená, ne pro každé slovo v češtině existuje jeho protějšek. A naopak pro některá slova existuje více než jedno antonymum, která jsou pak vzájemně synonymní (například: bohatství – chudoba/ bída / nouze). (Svobodová, 2006)

4 HRY SE ZAMĚŘENÍM NA ROZVOJ SLOVNÍ ZÁSObY A VYJADŘOVACÍCH SCHOPNOSTÍ

Hry, jinak aktivity, by měly sloužit především učitelům, kteří je mohou využít v každodenní školní praxi. Primárně jsou určeny do hodin českého jazyka a literatury, ale pochopitelně je lze využívat v rámci mezipředmětových vztahů i v jiných předmětech, jelikož rozvoj slovní zásoby by neměl být pouze doménou předmětu českého jazyka. Vybraných her mohou rovněž využít rodiče pro své školou povinné ratolesti.

Hry jsou řazeny do dvou částí. První část shrnuje hry a herní aktivity, které jsou určeny mladší cílové skupině, tedy předškolákům a žákům prvních ročníků. Hry byly vybírány s ohledem na jejich věk, aktuální možnosti a dovednosti. Ve druhé části jsme zařadili hry využitelné zejména od druhého ročníku. Často totiž předpokládají zvládnutí dovednosti čtení a psaní.

Vždy jsme se snažili zařazovat pouze ty hry, které by nebyly ani příliš snadné, ani příliš složité. Jejich hlavním cílem je správně motivovat pro předmět českého jazyka a ukázat, že i čeština může být zábavná a atraktivní.

4.1 HRY NA ROZVOJ SLOVNÍ ZÁSObY ZAMĚŘENÉ NA PŘEDŠKOLÁKY A ŽÁKY 1. ROČNÍKŮ

Tento soubor her by měl sloužit především dětem navštěvujícím předškolní zařízení a žákům prvních ročníků základních škol. Zařazení vyplývá z nižší obtížnosti a náročnosti samotných aktivit. Pro děti starší by byly příliš snadné, tudíž nezáživné.

Hry rozvíjejí oblast slovní zásoby nejčastěji pomocí obrázkových pomůcek, které nejen počítají s neznalostí písma dětí tohoto věku, ale rovněž s faktem, že spojení obrazu a pojmu nejlépe fixuje získanou vědomost.

V případě obrázkových karet, jejichž příklad uvádíme v příloze č. 1, se nabízí dvě možnosti uplatnění. Buď je můžeme využít jako karty k přiřazování, nebo jako pexesa, což je hra dětmi už dlouhá léta velmi oblíbená a na své atraktivitě neztrácí. V současné době široké palety nabídek snad všeho, nač si vzpomeneme, lze

pro uchování stále nového vzhledu pomůcky využít služeb papírnictví, která nabízejí laminování.

1) Obrázkové karty

Jedná se o karty určené k rozvoji slovní zásoby, které jsou členěny do několika různých okruhů. Dítě si formou hry s kartami aktivně (svou vlastní činností) rozvíjí lexikum a souběžně s tím získává vědomosti z mnoha oblastí lidského poznání.

Karty se dají pořídit například přes internet, ale jelikož je jejich cena poměrně vysoká, domníváme se, že by si ji žádná škola nepořídila. Dnes se nám však nabízejí i jiné cesty, jak pomůcku zhotovit. Buď je možné si obrázky nakreslit, což nebude pro zručnou kreslířku nikterak náročné, nebo se naskýtá možnost najít si obrázky na internetových stránkách. Učitel je jen stáhne a vytiskne, děti si je pak mohou barevně vymalovat a hra může začít.

Cíl: rozšíření slovní zásoby vlastní činností s vizuální oporou

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: děti předškolního věku a 1. ročník ZŠ

Popis hry: Děti mají za úkol přiřazovat k sobě vždy dvě karty. V těchto údajích se následující hry zcela shodují, tudíž je uvedeme jen na začátku. Liší se jen oblastí, která je procvičována.

✓ Svět je plný různých lidí

Popis hry: Děti mají za úkol přiřadit obrázek ke správnému ekvivalentu. Na první bude osoba symbolizující určité zaměstnání či způsob života a na druhé místo, kde jej vykonává či pro který je typické. Např. kominík – střecha domu, eskymák – iglú, zedník – dům, prodavačka, indián – týpí, kuchař – kuchyň atd.

✓ Příčina a důsledek

Popis hry: Na první kartě bude příčina a na druhé její důsledek. Např. slunce – rozpuštěná zmrzlina, písmo – kniha, noty – zpěv, pečení – bábovka, vaření – jídlo.

✓ **Stejně znějící slovesa označující různé úkony**

Popis hry: Na obou kartách budou zobrazeny dvě činnosti. Úkolem dětí bude najít souvislost mezi nimi a podle toho přiřadit. Vždy jde o dvě činnosti, které se shodují ve svém výsledku. Např. zavázat tkaničky – zavázat mašličku na dárku, zalít záhon kytek – zalít si kuře omastkem.

✓ **Součásti předmětů kolem nás**

Popis hry: Žáci k sobě přiřazují karty opět na základě vnitřní souvislosti. Jedna karta vždy zobrazuje předmět, jehož součástí je věc na druhém obrázku. Např. kolo – auto, žárovka – lampa, dům – okno, střecha – komín, moře – ryby, květina – květ, pračka – prádlo atd.

✓ **Protiklady**

Popis hry: Přiřazování karet se uskutečňuje na základě postihnutí jejich opačného významu. Např. hubený – tlustý, mladý (miminko) – starý (dědeček), hezký (princezna) – ošklivý (čarodějnice).

✓ **Sdružování**

Popis hry: Přiřazování podle účelu použití předmětů. Např. míč – branka, vajíčko – smaženice, houby – les.

2) Splétáme pavučinku

Cíl: rozvoj slovní zásoby netradičním způsobem; rozvoj jemné motoriky; spolupráce ve skupině

Klíčové kompetence: komunikativní; sociální a personální

Cílová skupina: děti předškolního věku a žáci 1. ročníku a výše

Pomůcky: klubko vlny

Popis hry: Děti stojí v kruhu a podávají si klubko vlny. Učitel „vyvolává“, tzn., drží klubíčko a ptá se: „Jaká je princezna? Jaká znáš domácí zvířata? Jaké znáš sporty? atd.“ Pošle prvnímu dítěti a ten odpoví (krásná). Ten jej pošle dalšímu a druhý odpoví něco jiného (milá). A tímto způsobem se pokračuje dál, až se vytvoří bohatě propletená pavučina.

Poznámka:

- Lze pracovat s více skupinami, pak lze rozvíjet oblast kooperace žáků.
- Narazí-li se na pojem, jemuž děti nerozumí, zastavíme a význam vysvětlíme.

3) Spojovačka obrázku a slova

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby; kontrola porozumění významů slov

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 1. ročník a výše

Popis hry: Spojování obrázku se slovem. Tato hra předpokládá znalost písma, čili je ji možno použít až ve druhé části prvního ročníku. Např. obrázek kočky – slovo kočka; obrázek stolu – slovo stůl atd.

4) Řekni to jinak

Cíl: rozvoj slovní zásoby; procvičit synonymitu slov

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: děti předškolního věku a žáci 1. ročníku a výše

Popis hry: Učitel říká jednotlivá slova, děti tvoří synonyma. Např. utíká – běží, pádí, peláší; hezký – krásný, pěkný, nádherný atd.

5) Zdrobněliny

Popis hry: Učitel říká: „malý dům“ a děti odpovídají: „domeček“; malý hrnek – hrneček; malý les – lesíček apod.

Poznámka: Lze využít obráceného postupu. Učitel říká zdrobněliny a děti doplňují.

6) Nač je to?

Cíl: rozvoj slovní zásoby, pochopení významů slov, jejich účel užití

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: děti předškolního věku a žáci 1. ročníku a výše

Popis hry: Děti si mohou tahat obrázky různých předmětů (koš, postel, stůl) a jejich úkolem je komentovat, k čemu dané předměty slouží. Např. koš – na housky, odpadky, na trávu, seno, jablíčka, pro psa, na prádlo apod.

7) Co k čemu slouží?

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: děti předškolního věku a žáci 1. ročníku a výše

Popis hry: Podobně jako ve hře č. 6 děti vymýšlejí, k čemu jednotlivé předměty doma máme, nač člověku slouží, k čemu jsou dobré. Např. rýč – rytí záhonu; deštník – ochrana před deštěm apod.

8) K čemu to patří?

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby; uvědomění si všech částí jednotlivých předmětů; procvičit synonymitu slov

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: děti předškolního věku a žáci 1. ročníku a výše

Popis hry: Přiřazování buď slov, nebo obrázků. Např. ucho – hrnek, hlava; ručička – hodiny, dítě, panenka; oko – hlava, punčocha, polévka apod.

9) Dokončení pohádkového příběhu

Cíl: aktivní rozvoj vyjadřovacích schopností a slovní zásoby; rozvoj fantazie a představivosti

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: děti předškolního věku a žáci 1. ročníku a výše

Popis hry: Učitel poutavě vypráví pohádku či jiný příběh s otevřeným koncem. Úkolem dětí je tento příběh dle své vlastní fantazie dokončit.

Poznámky:

- Výběr pohádkového příběhu by měl být zúžen na příběhy neznámé, jelikož známý děj děti svazuje a nerozvíjí jejich představivost.
- Hodnotíme originalitu a vtipnost.

10) Co se stalo?

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby; rozvoj fantazie a představivosti

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: děti předškolního věku a žáci 1. ročníku a výše

Popis hry: Učitel navodí tajemnou atmosféru vyprávěním příběhu. „Jednoho chladného zimního večera, kdy za okny zuřila sněhová vánice, jsme rodinou seděli u krbu a hráli karty. V tom z ničeho nic kdosi zaklepal na naše dveře. Všichni jsme v tu chvíli ztuhli, protože kdo by v takovém počasí chodil na návštěvy? Tatínek vstal a otevřel dveře.“ Otázka zní, kdo stál za dveřmi a jak to pokračovalo dál? Děti domýšlejí, jak by příběh mohl pokračovat.

11) Z čeho jsem?

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby; uvědomit si, z čeho jsou různé předměty kolem nás vyrobeny, kde se vyrábí apod.; rozvoj všeobecného přehledu

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: děti předškolního věku a žáci 1. ročníku a výše

Popis hry: Učitel klade dětem otázky typu: „Co všechno je vyrobeno ze skla, plastu, dřeva, kovu.“ Nebo naopak: „Z čeho je vyrobena skříň, kniha, lampa?“

12) Přirovnání – JAKO

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby; uvědomování si významů slov

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: děti předškolního věku a žáci 1. ročníku a výše

Popis hry: Učitel říká různá přídavná jména a děti mají za úkol přirovnávat. Např. kyselý jako – šťovík; sladký jako – med; studený jako – led apod.

13) Jaký je?

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: děti předškolního věku a žáci 1. ročníku a výše

Popis hry: Děti vymýšlí co nejvíce přívlastků k daným slovům. Učitel vybírá jakékoliv výrazy.

14) Pochval mě!

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby; pěstování dobrých vztahů ve třídě, skupině; navození příjemné atmosféry; pěstování taktu a slušného chování

Klíčové kompetence: komunikativní; sociální a personální

Cílová skupina: děti předškolního věku a žáci 1. ročníku a výše

Popis hry: Děti vymýšlejí co nejvíce přívlastků, které by hodnotily vlastnosti druhého, kamaráda.

Poznámka: Důsledně dbáme na to, aby jmenované vlastnosti byly pouze pozitivní a neshazovaly kamarády.

15) Čím budu?

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby; rozvoj fantazie a představivosti

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: děti předškolního věku a žáci 1. ročníku a výše

Popis hry: Děti vymýšlejí, jaké povolání by chtěly v budoucnu vykonávat, zdůvodňují, proč si vybraly zrovna tak a ne jinak, co by je na té profesi bavilo atd.

16) Jak se lidé zdraví

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby; osvojit zásady slušného chování ve společnosti; postihnout základní rozdíly mezi pozdravem formálním (s člověkem cizím) a neformálním (blízká osoba)

Klíčové kompetence: komunikativní; občanské

Cílová skupina: děti předškolního věku a žáci 1. ročníku a výše

Popis hry: Jak se navzájem zdravíme. Jak pozdravíme přátele, členy rodiny a jak cizí lidi? Jak se zdravíme v jednotlivých etapách dne (ráno, odpoledne, večer).

Obměny:

✓ Jak se zdravili lidé v minulosti

Popis hry: Zamýšlíme se nad tím, jak se lidé dříve zdravili. V dobách mládí našich babiček se lidé zdravili například takto: Jedna osoba řekla: „Pozdrav, Pán Bůh“ a druhá odpověděla: „Dejž to Pán Bůh“, nebo jeden řekl: „Pán Bůh zehnej“ a druhý odpověděl: „Pán Bůh dej“. Nebo při loučení se říkávalo „s Pánem Bohem“ atd.

Hrami od čísla 4 jsme se převážně inspirovali publikací K. Santlerové 100 didaktických her ve výuce čtení a psaní. (Santlerová, 1995)

4.2 HRY NA ROZVOJ SLOVNÍ ZÁSObY PRO ŽÁKY ZÁKLADNÍCH ŠKOL

1) Metoda sněhové koule

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 2. ročník a výše

Popis hry: Každé dítě ve třídě obdrží 4 lístečky, na které bude mít za úkol dle zadání napsat 4 slova. Zadání může znít: Jakých vlastností si u svých přátel cením? Poté vytvoříme skupiny. Děti dají své lístečky dohromady. Pokud se některá slova opakují, kladou je na stejnou hromádku, pokud ne, na samostatnou hromádku. Neopakují-li se slova příliš často, tím lépe. Čím více slov vznikne, tím více si děti mohou svou slovní zásobu obohatit.

2) Slovní fotbal

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 1. ročník a výše

Popis hry: Tento způsob rozšiřování slovní zásoby je velmi známý a osvědčený.

Děti formou řetězu (od učitele až k poslednímu v kruhu) vymýšlejí nová slova na poslední písmeno ve „vykopávaném“ slově. Učitel „vykopává“ slovo (sníh), další tvoří nové slovo na písmeno *h* (houpačka), další na *a* apod.

Obměny: Zadání mohou být různá: Vytvoř slovo na: poslední písmeno mého slova, poslední slabiku mého slova, předposlední písmeno mého slova, druhé písmeno mého slova.

3) Asociace

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby netradičním způsobem

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 3. ročník a výše

Popis hry: Jak již naznačuje samotný název hry, jedná se o tvoření slov asociačními cestami. Můžeme opět využít řetězu, předem daného pořadí žáků.

Začíná buď učitel, nebo zvolený žák. Tvoří slovo (jakékoliv), další řekne první

slovo, které ho v té souvislosti napadne. Nehodnotíme, opravdu každého může napadnout cokoli, aniž by dané slovo nutně muselo mít logiku.

4) Písmenka

Cíl: tvoření nových slov na základě jediného slova

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 2. ročník a výše

Popis hry: Je zadáno jedno slovo. Žák si musí uvědomit všechna písmena, která dané slovo obsahuje a ke každému tomuto písmenu hledá nová slova. Např. Je zadáno slovo *kniha*. Žák musí vytvořit 5 nových slov, tzn. na písmeno *k*, *n*, *i*, *h*, *a*. Vytvoří např. *kuna*, *notes*, *inkoust*, *hračka*, *advent*.

Obměna:

✓ Slova na určité téma

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby, procvičení vědomostí z určité oblasti

Klíčové kompetence: komunikativní

Popis hry: Děti mají opět zadáno slovo, avšak tentokrát netvoří nová slova libovolně, ale jejich výběr je zúžen tématem, ke kterému se musí slova vztahovat. (Např. zvířata, rostliny, předměty z kuchyně apod.)

Pravidla: Opět možno získat body nebo bez bodů.

✓ Slovní druhy

Cíl: rozvoj slovní zásoby, procvičení učiva o slovních druzích

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: konec 2. ročníku a výše

Popis hry: Je zadáno slovo a úkolem dětí je tentokrát vymýšlet nová slova, ale vždy tak, aby odpovídaly slovnímu druhu, do kterého řadíme slovo zadané.

5) Frazeologismy

Cvičení tohoto charakteru bychom neměli podceňovat. Frazeologismy jsou plnohodnotnou součástí lexikologie, tedy nauky o slovní zásobě. Jejich znalost by měla být samozřejmostí každého uživatele v rámci všeobecného rozhledu.

Cíl: rozvoj slovní zásoby a dovednosti rozumět a používat česká přísloví, rčení, pořekadla, pranostiky a další víceslovná pojmenování

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 2. ročník a výše (postup od nejjednoduššího k složitějšímu)

✓ **Spojovačka**

Popis hry: Úkolem dětí je spojit správně rozdvojené části frazémů, tak aby všechny dávaly smysl.

Např.

má se jako	na ramena
vzít nohy	zdraví
železné	prase v žitě

✓ **Spojovačka roztržených přísloví**

Popis hry: Spojit správně roztržená přísloví.

Např.

kdo se bojí	sám do ní padá
kdo jinému jámu kopá	předchází pád
pýcha	nesmí do lesa

✓ **Vysvětlení významu**

Popis hry: Jeden z žáků si vylosuje lístek, na němž bude napsaný nějaký frazeologismus (úroveň dle věku žáků). Jeho úkolem bude vysvětlit svými slovy význam vylosovaného slovního spojení, aniž by užil kořene z některého slova frazeologismu. Třída hádá.

Pravidla: Kdo uhádne, získává bod (žeton, vršek od PET láhve apod.)

✓ Hledání frazému na základě indicie

Popis hry: Žák dostane pouze indicii v podobě slova na lístku. Jeho úkolem bude správně určit, o který frazém jde. Např. džbán, voda, cesta – Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.

✓ Spojovačka obrázku s rčením či pořekadlem

Popis hry: Děti dostanou obrázek, na kterém bude nakreslen charakteristický znak daného přísloví. Úkolem dětí bude uhodnout, o jaké přísloví se jedná.

Např.

slon a talíř	Jako slon v porcelánu.
komár a velbloud	Dělat z komára velblouda.
koza a vůz	My o koze, on o voze.
vlk a dveře	My o vlku a vlk za humny.

✓ Nahrazení synonymním výrazem

Popis hry: Úkolem dětí bude nahradit frazeologický výraz synonymem, pokud k němu existuje. Nejlépe jednoslovným.

Cílová skupina: 4. ročník a výše

Např.

Hod' sebou!	pospěš si
Nalít si čistého vína.	říct pravdu
Tvrď oříšek.	náročný, obtížný např. úkol

6) Vymysli

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 1. ročník a výše

Pomůcka: kouzelný klobouk

Popis hry: Žák si vylosuje z kouzelného klobouku písmeno, na které musí vytvořit slovo.

Obměny:

- Vylosuje si slovo. Musí vytvořit nové slovo na písmeno, kterým začíná/končí slovo vylosované.
- Vylosuje si obrázek, musí pojmenovat, poté vytvořit nové slovo na písmeno, kterým začíná/končí. (Vhodné pro 1. ročník, také za účelem kontroly porozumění významů slov)

7) Básnická

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby; zpestření vyučovací jednotky; rozvoj spolupráce

Klíčové kompetence: komunikativní; sociální a personální

Cílová skupina: 2. ročník a výše

Popis hry: Určený žák odříkává potichu abecedu, druhý jej „stopuje“. Na zadané písmeno děti ve skupinách tvoří smysluplné věty, které jsou složeny ze slov začínajících výhradně tímto písmenem.

8) Co všechno v sobě skrývám?

Cíl: rozvoj slovní zásoby; vidění skrytých slov ve slovech jiných

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 2. ročník a výše

Popis hry: Tak jako předchozí hry, i tato může mít různé provedení. Učitel napíše na tabuli slovo (např. MUCHOMŮRKA) a děti mají za úkol na list papíru vypsát co nejvíce slov, které je možné složit z daného slova (komůrka, kůra, můra, ruka, mouka, mok atd.).

Pravidla: Uznáváme také slova, která obsahují samohlásky s jinou kvantitou (délkou), než jsou v uvedeném slově. (Děti to neomezuje a slovní zásobu rozšíří. Nutno však zdůraznit, jaká délka je pravopisně správná.)

9) Kouzelná taška

Cíl: rozvoj slovní zásoby zajímavou formou; rozvoj jemné motoriky, haptiky; cvičení paměti, koncentrace

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 1. ročník a výše

Popis hry: Děti si ve skupině podávají kouzelnou tašku naplněnou různými předměty. Pouze pohmatu poznávají jeden po druhém obsah tašky. Cílem je

poznat a zapamatovat si co nejvíce předmětů. Po prozkoumání tašky posledním členem skupiny, dají hlavy dohromady a pokusí se vypsát na list papíru co nejvíce předmětů, které si zapamatovali.

Pravidla: časové omezení jednoho člena skupiny je cca 30 vteřin.

Poznámka: Domníváme se, že vhodnější je využít dvojic, protože takto se více žáci zapojují, jsou aktivnější, více se snaží, nespolehnou se na vědomosti ostatních ve skupině.

10) Minutové mluvní cvičení

Cíl: rozvoj vyjadřovacích (komunikačních) schopností, schopnosti třídit své myšlenky, hovořit plynule, srozumitelně, tvořit jednoduché, smysluplné věty

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 1. ročník a výše (postup od nejjednoduššího k složitějšímu)

Popis hry: V rámci hodiny českého jazyka si zavedeme aktivitu zvanou „Minutové mluvní cvičení“. V této vymezené době by měl žák hovořit na určité téma. To si může buď zvolit, nebo třeba vylosovat. Nemělo by se jednat o nic složitějšího, spíše o jednoduché situace ze života, aktivity, které žáky zajímají, kterými tráví volný čas apod.

Pravidla: Hodnotíme jen pozitivně, povzbuzujeme, chválíme, popř. poradíme, co by bylo vhodnější (výrazy, slovní obraty). Kladným přístupem žáky motivujeme a učíme je vážit si jeden druhého, neposmívat se.

11) Sova Všeználka

Cíl: rozšíření slovní zásoby vlastní aktivitou; pomůcka by měla zajistit lepší zapamatování si pojmu díky jejímu vyvěšení ve třídě, a tím pádem rychlejší zpětné vybavení pojmu

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 1. ročník a výše (postup od nejjednoduššího ke složitějšímu)

Pomůcka: Sova Všeználka

Popis aktivity: Hlavní význam spočívá v pomůcce Sovy Všeználky (viz příloha č. 2). Jedná se o průběžnou aktivitu, která vyžaduje na začátku správnou motivaci. Jestliže ve výuce, popř. děti mimo školu, narazíme na nějaké cizí

slovo, kterému nerozumíme, vysvětlíme si jeho význam a zapíšeme na lístek.

Poté jen přilepíme na Sovu Všeználku, kterou děti mají stále k dispozici.

Poznámky: možnost využití slovníku spisovné češtiny, cizích slov, či jiné literatury.

12) Tvoření neobyčejných slov

Cíl: zpestření hodin českého jazyka; motivace žáků majících s českým jazykem potíže, nebaví je

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 3. ročník a výše

Popis hry: Děti dle zadání musí vymyslet daná slova

✓ Utvoř nejdelší x nejkratší slovo.

nejdelší slovo:

NEJNEZAPAMATOVÁVATELNĚJŠÍ (HO) 25 (27)

NEJNEOBHOSPODAŘOVÁVATELNĚJŠÍHO (HO) 28 (30)

NEJNERESTRUKTURALIZOVÁVATELNĚJŠÍ (HO) 32 (34)

✓ Utvoř slovo, které bude obsahovat jen samé souhlásky.

ČTVRTHRST 9 souhlásek

SCVRNKLS 8 souhlásek

ČTVRTSMRŠŤ 10 souhlásek

✓ Utvoř co nejdelší slovo, které bude obsahovat samé souhlásky.

viz výše

Poznámka:

Za absolutně nejdelší v českém jazyce nelze označit žádné slovo, což dokládají stanoviska jazykovědců na internetových stránkách Jazykové poradny pro Ústav jazyka českého AV ČR. Tvrdí, že není řečeno, že někdo v budoucnu nevymyslí stejně dlouhá nebo ještě delší slova. Přestože tyto lexikální jednotky neodporují pravidlům slovotvorby a ohýbání, stále se jedná o slova vytvořená uměle. Takové výrazy jsou

obtížně vyslovitelné, skoro až nesrozumitelné, v běžných jazykových promluvách, ať už mluvených nebo psaných, zcela nepoužitelné. (www.ujc.cas.cz)

13) Napiš co nejvíce slov na zadané písmeno

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 2. ročník a výše

Časové vymezení: 1 – 2 min

Popis hry: Je zadáno písmeno (libovolně, nebo daný žák potichu přeřikává abecedu, jiný říká „stop“). Na něj celá třída na papír vypisuje co nejvíce slov. Může to být vymezeno buď slovním druhem (jen jeden, více), tématem (rostliny, zvířata, místa světa, města atd.), nebo neomezeně.

Pravidla: Vítězí žák s největším počtem slov. První tři mohou vyjmenovat.

14) Řekni co nejrychleji odpověď

Cíl: rozvoj pozornosti, rychlé reakce, bystrosti, pohotovosti

Klíčové kompetence: komunikativní

Popis hry: Učitel chodí po třídě a v rychlém sledu za sebou říká jednotlivá slova. Na koho ukáže, musí co nejrychleji odpovědět. Má na to jen omezený čas.

15) Vyjmenovaná slova

Cíl: porozumění významům slov vyjmenovaných slov; rozvoj slovní zásoby

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 3. ročník a výše

Popis hry: Děti vytvoří dva zástupy. Učitel ukazuje karty s vyjmenovanými slovy a děti musejí daný výraz svými slovy vysvětlit. Např. obyčej – zvyk, sýček – sova.

Obměna: Tematiky vyjmenovaných slov lze využít rovněž pro další aktivitu. Děti si ve skupině ukazují karty se slovy, k nimž musejí hledat správné vyjmenované slovo. Např. šnek – hlemýžď, zvyk – obyčej, obydlí – byt atd.

16) Synonymita, antonymie

Cíl: rozvoj slovní zásoby; uvědomění si významů slov (synonymie, antonymie);
procvičit a utvrdit dané učivo

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 2. ročník a výše

Časové vymezení: 3 – 4 minuty

Popis hry: Podobně jako cvičení 15.

Obměny:

✓ Hledání dvojic

Cíl: aktivní rozvoj slovní zásoby; rozvoj spolupráce

Klíčové kompetence: komunikativní; sociální a personální

Popis hry: Děti si vylosují kartu, ke které existuje vždy druhá do páru. Na kartě může být buď slovo, nebo obrázek vyjadřující určitý význam slov. Např. u slov protikladných bude na kartě: smutná – veselá; sytá – hladová; velký – malý; dlouhý – krátký; lehké – těžké; pracovat – odpočívat; zvednout – položit atd. Děti se budou hledat na základě vyjadřování pomocí mimiky a gestikulace, popř. drobných zvuků, ne však slov.

✓ Hádání významu slova

Cíl: aktivní i pasivní rozvoj slovní zásoby; rozvoj vyjadřovacích schopností

Klíčové kompetence: komunikativní

Popis hry: Žák si vylosuje lístek, na kterém bude buď obrázek, nebo slovo. Jeho úkolem bude popsat výraz co nejlépe, aniž by použil kořene popisovaného slova. Ostatní hádají. Na promyšlení má jen krátkou chvíli.

V souvislosti se synonymitou a antonymií bychom chtěli zmínit aktivitu vhodnou pro starší žáky, konkrétně žáky čtvrtých a pátých ročníků. Pro ty se naskýtá jiná alternativa rozšíření si své individuální slovní zásoby prostřednictvím vlastní činnosti se slovníky. Na trhu jsou dostupné slovníky spisovné češtiny, českých synonym a antonym, ale to již pochopitelně závisí na finančním rozpočtu dané školy.

Ale domníváme se, že tento druh literatury by měl být součástí každé dobré školní knihovny, odkud si ji pedagogové mohou snadno vypůjčit pro účely vyučování českému jazyku.

Některé třídy mají dnes možnost připojení se na internet přímo ze své učebny, což otevírá dveře další pestré činnosti. Ve vyhledávači stačí zadat „slovník českých synonym“ a nová eventualita při probírání učiva synonym a dalších témat je na světě.

Ale pochopitelně je potřeba si danou činnost pečlivě promyslet, abychom nesklouzli do bezduchého brouzdání po internetu.

17) Město, jméno, zvíře, věc

Cíl: rozvoj nejen slovní zásoby, ale rovněž všeobecného přehledu; zpestření vyučovacího předmětu

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 3. ročník a výše

Popis aktivity:

- Jedná se o poměrně běžnou dětskou hru, i přesto osloví dítě každé věkové kategorie. Předpokládá však již rozvinutou dovednost psaní, tudíž je věk hráčů stanoven až od třetího ročníku.
- Každý z hráčů má na papíře napsáno v řádku Město, Jméno, Zvíře, Věc, Rostlina (výběr je na domluvě). Je stanoveno písmeno, na které se budou slova tvořit. Buď se písmeno vylosuje, nebo se určí odříkáním abecedy či jiným způsobem. Poté všichni na stanovené písmeno vymýšlejí a zapisují do sloupců jakákoli slova zúžená názvem v řádku (Sosnová; Sylva; sova; srub; sasanka).

Pravidla: První, který dopíše poslední slovo, vykřikne „stop“, což je znamení konce prvního kola hry. Poté tento hráč čte svá slova. Pokud se s někým shoduje, zapíše si 5 bodů, pokud má slovo jako jediný, připíše si 10 bodů. Nakonec se body sečtou, hráč s nejvyšším počtem bodů vítězí.

Schéma:

MĚSTO	JMÉNO	ZVÍŘE	VĚC	ROSTLINA	BODY

18) Spojování slov

Cíl: rozvoj slovní zásoby a uvědomění si významů slov

Klíčové kompetence: komunikativní

Cílová skupina: 4. ročník a výše

Pomůcka: Okénko vědění - nápověda významů slov na magnetické tabuli

Popis hry: Úkolem žáků je spojování slov podle toho, jak se v běžné komunikaci vyskytují, užívají. Např. pracovat – houževnatě; mluvit – v hádankách; rozmanitý – výběr; nekompromisní – člověk; náročná – kniha; skálopevně - přesvědčená apod. Nebudou-li děti některým výrazům rozumět, mohou se zvednout z lavice a nahlédnout do nápovědy na magnetické tabuli, kde bude jednoduše slovo vysvětleno.

Poznámka: Děti si musí uvědomit spojovatelnost slov a jejich reálnost, tzn., že nemohou spojit např. nekompromisní kniha, nedávalo by to smysl.

Na závěr bychom chtěli v krátkosti uvést metody Kritického myšlení (jedná se o program, který si klade za cíl rozvíjet samostatné myšlení žáků, stimulovat je k tvořivému přístupu v nově vyvstalých situacích, rozvíjet schopnost spolupráce, tolerance názorů ostatních apod.) Mezi metody, které pozitivně stimulují rozvoj slovní zásoby a vyjadřovacích schopností, řadíme: **pětilístek, metoda volného psaní, myšlenková mapa, brainstorming a kostka.** (www.kritickemysleni.cz)

ZÁVĚR

Naše diplomová práce byla zaměřena na zkoumání a srovnání úrovně vyjadřovacích schopností a slovní zásoby u dětí předškolního věku a žáků druhých a pátých ročníků základní školy.

V teoretické části jsme se zabývali teoretickými východisky pro praktickou část. V první řadě jsme se zaměřili na prostudování literatury zabývající se slovní zásobou. Poté co jsme dosáhli hlubšího poznání této disciplíny, jsme přenesli svou pozornost na vypracování dotazníku, který by směřoval k našim konkrétním cílům, tedy srovnání úrovně jednotlivých věkových skupin. Dále jsme v naší teoretické části nastínili problematiku vývojových zvláštností obou cílových skupin, se kterými jsme posléze pracovali. Na základě poznání specifik daného věku jsme mohli později uskutečnit zhodnocení výsledků našeho průzkumu.

V praktické části jsme blíže rozebrali strukturu dotazníku a jeho zaměření. Z výsledků rozboru dotazníků vyplynulo, že náš prvotní předpoklad, tedy že žáci pátých ročníků budou celkově neúspěšnější, žáci druhých ročníků budou úspěšnější než děti předškolního věku a děti předškolního věku budou nejméně úspěšné, byl správný, což potvrdily konkrétní číselné hodnoty. Z tohoto faktu lze tedy usuzovat, že úroveň slovní zásoby a vyjadřovacích schopností žáků 5. ročníku je skutečně nejvyšší a v závislosti na tomto tvrzení lze konstatovat, že nejnižší úroveň slovní zásoby a vyjadřovacích schopností ze všech dotazovaných mají předškoláci.

Číselné hodnoty odpovídají reálné situaci, o to více působí objektivně. Jak již jsme několikrát podotkli, pěstování kultivovaného jazykového projevu by mělo být naším nejvyšším cílem. Proto jsme se dále v praktické části naší práce zabývali prostředky a způsoby, jak naši řeč formovat, jak rozvíjet naše řečové dovednosti a jak si najít cestu k pozitivnímu vztahu k češtině a řeči vůbec. Na dvaceti stranách shrnujeme hry a herní aktivity, které by mohly k tomu cíli přispět. Čtenáři naší práce zde mohou objevit řadu inspirativních námětů pro práci s jazykem. Některé aktivity jsou ryze zaměřeny na obohacování a rozšiřování své individuální slovní zásoby, další by měly přispívat k rozvoji vyjadřovacích schopností.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV, 1996. 380 s. ISBN 8085866129

ČERMÁK, F. a kol. *Frekvenční slovník češtiny*. Praha: nakladatelství Lidové noviny, 2004. 1.vyd. 595 s. ISBN 807106 6761

DOBROVOLSKÁ, D. *Studijní texty z vývojové psychologie*. Ostrava: Pedagogická fakulta v Ostravě, 1983. 2.vyd. 203 s.

FILIPEC, J., ČERMÁK, F. *Česká lexikologie*. Praha: ACADEMIA, 1985. 1.vyd. 281 s.

HAUSER, P. *Nauka o slovní zásobě*. Praha: SPN, 1980. 1.vyd. 192 s. ISBN

HUBÁČEK, J. , JANDOVÁ, E., SVOBODOVÁ, J. *Čeština pro učitele*. Odry: VADE MECUM BOHEMIAE, 2002. 323 s. ISBN 80-86041-30-1

CHRÁSKA, M. *Metodologie řešení vybraných problémů v pedagogickém výzkumu*. Olomouc: UP v Olomouci, 1991. 1. vyd. 70 s.

KLINDOVÁ, L., RYBÁROVÁ, E. *Vývojová psychologie. Učebnice pro 3. ročník středních pedagogických škol*. Praha: SPN, 1978. 161 s.

KRAUS, J. a kol. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: ACADEMIA, 2009. 879 s. ISBN 978-80-200-1415-3

LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2006. 4. vyd. 368 s. ISBN 80-247-1284-9

MACHOVÁ, J. *Biologie člověka pro učitele*. Praha: KAROLINUM, 2005. 259 s. ISBN 80-7184-867-0

RAŠKOVÁ, M. *Elementární učení o přírodě a společnosti od minulosti k současnosti*. Olomouc: UP v Olomouci, 2006. 69 s. ISBN 80-244-1381-7

SANTLEROVÁ, K. *100 didaktických her ve výuce čtení a psaní*. Brno: U + K, 1995. 2.vyd. 49 s.

SVOBODOVÁ, D. *Průvodce českou slovní zásobou*. Odry: VADE MECUM BOHEMIAE, 2006. 121 s. ISBN 80-86041-34-4

ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, J. a kol. *Přehled vývojové psychologie*. Olomouc: UP v Olomouci, 2010. 3.vyd. 189 s. ISBN 978-80-244-2433-0

ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, J. *Poznávání duševního života člověka*. Olomouc: UP v Olomouci, 2004. 3.vyd. 111 s. ISBN 80-244-0329-3

ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, J. *Psychodiagnostické metody v práci učitele primárního vzdělávání*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2004. ISBN 80-7042-372-2

TRÁVNÍČEK, F. *Nauka o slovní zásobě*. Praha: SPN, 1958. s. 83.

Elektronické odkazy:

<http://ucnk.ff.cuni.cz/9.1.2011>

<http://www.ujc.cas.cz/poradna/porfaq.htm> 9.1.2011

<http://rvp.cz/informace/dokumenty-rvp/rvp-zv> 28.2.2011

http://www.kritickemysleni.cz/kdojsme_detaily.php 2.4.2011

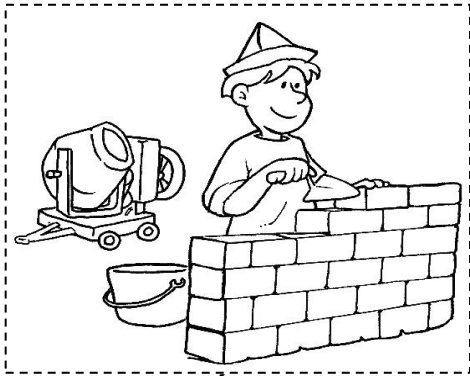
SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Svět je plný různých lidí.

Příloha č. 2: Sova Všeználka.

Příloha č. 3: Originál dotazníku.

Příloha č. 1: Svět je plný různých lidí

ZEDNÍK

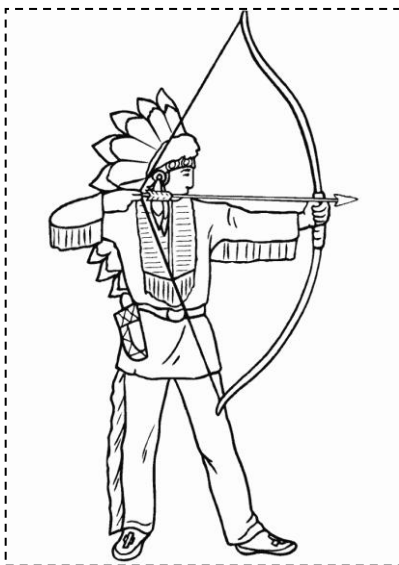
DŮM

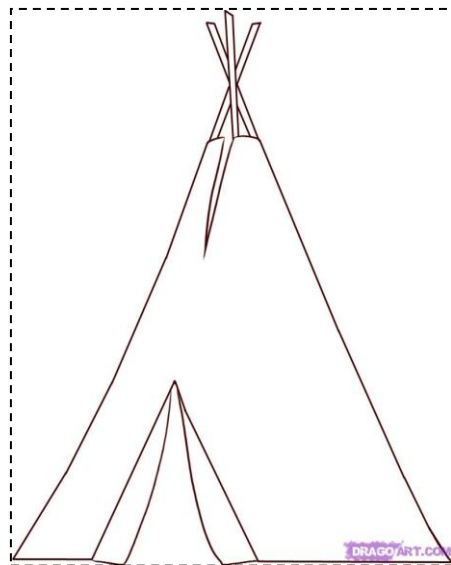
ČÍŠNÍK

RESTAURACE

INDIÁN

TÝPÍ (TEEPEE)

Příloha č. 2: Sova Všeználka

Příloha č. 3: Originál dotazníku

1. Najdi k vyznačeným slovům co nejvíce možných synonym (slov podobného významu).

Vaše Adélka je moc **hezká** holčička.

Po silnici **běží** chlapec se svým psem.

U stolu seděl usměvavý **hoch**.

Maminka neustále zkrásluje náš **dům**.

2. Vytvoř k daným slovům antonymum (slovo protikladné).

Černá kočka - _____

Bázlivý člověk - _____

Laskavá žena - _____

Chudý kraj - _____

Vysoký dům - _____

Přijít - _____

Zvednout - _____

Ticho - _____

Rub - _____

Den - _____

Světlo - _____

3. Napiš k danému slovu co nejvíce slov podřazených.

Vzor: zelenina – mrkev, petržel, celer, česnek, cibule, meloun, pórek atd.

ovoce - _____

ryby - _____

jarní květiny - _____

zvířata v lese - _____

4. *Vysvětli význam slova.*

Skalpel - _____

listonoš - _____

kapsář - _____

rarach - _____

5. *Co všechno mohou daná slova znamenat? Napiš co nejvíce vět v daném významu.*

Koruna - _____

vlna - _____

klika - _____

6. *Napiš co nejvíce slov na písmeno P.*

7. *Napiš co nejvíce slov, která se pojí se slovem les.*

Bodové ohodnocení:

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Romana Rašková
Katedra:	Katedra českého jazyka a literatury
Vedoucí práce:	Mgr. Jana Bartoňová
Rok obhajoby:	2011

Název práce:	Srovnání úrovně vyjadřovacích schopností a slovní zásoby dětí předškolního věku a žáků 2. a 5. ročníku základní školy
Název v angličtině:	The comparasion of the level of expressing abilities and word-stock of preschool children and primary school learners of the 2th and 5th classes
Anotace práce:	Diplomová práce „Srovnání úrovně vyjadřovacích schopností a slovní zásoby dětí předškolního věku a žáků 2. a 5. ročníku základní školy“ se zaměřuje na úroveň slovní zásoby a vyjadřovacích schopností tří věkových skupin. Diplomová práce je rozdělena na část teoretickou a část praktickou. Část teoretická shrnuje veškerá teoretická východiska pro část praktickou. Jak vhlad do lexikologie, tak také do oblasti vývojové psychologie. Praktická část posuzuje úroveň slovní zásoby dětí pomocí dotazníku. V praktické části jsou shrnuty jazykové hry a cvičení zaměřené na rozvíjení této oblasti.
Klíčová slova:	Řeč, jazyk, mateřský jazyk, lexikologie, slovo, dítě předškolního věku, dítě mladšího školního věku, Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, dotazník, rozhovor, jazykové hry, jazyková cvičení.

<p>Anotace v angličtině:</p>	<p>The diploma thesis „The comparasion of the level of expressing abilities and word-stock of preschool children and primary scholl learners of 2th and 5th classes“ is focused on the level of word-stock and expressing abilities of free age groups. The diploma thesis is dividend on theoretic part and practical part. The theoretic part summarizes every theoretic ways out for the practical part. Both look to the lexicology and to the development psychology sphere too. The practical part judges word-stock level of learners by questionnaire. In the practical part the language games and exercises focused on development of this sphere are summarized.</p>
<p>Klíčová slova v angličtině:</p>	<p>Tongue, language, native language, lexicology, word, preshool child, young school learner, General education programme, questionnaire, conversation, language games, language exercises.</p>
<p>Přílohy vázané v práci:</p>	<p>Příloha č. 1: Svět je plný různých lidí Příloha č. 2: Sova Všeználka Příloha č. 3: Originál dotazníku</p>
<p>Rozsah práce:</p>	<p>84 stran</p>
<p>Jazyk práce:</p>	<p>Český jazyk</p>